

IV. Oktatási rendszer és eredményesség

Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában

Beszámoló az Educatio Életpálya-felmérésének 2006 és 2009 közötti hullámaiból

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor

I. A probléma

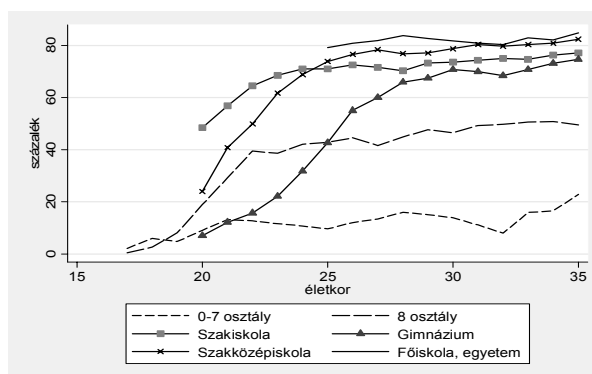
Magyarország két évtizede nem tud megbirkózni az ország súlyos foglalkoztatási gondjaival. A rendszerváltást közvetlenül megelőző és az azt követő években több mint egymillió munkahely megszűnt, és az aggregált foglalkoztatás zuhanásszerűen lecsökkent. Az ezredfordulót megelőző fél évtizedben némileg növekedett ugyan a foglalkoztatás, az azt követő évtizedben azonban alapvetően stabilizálódott az ország jelentős – mintegy 10%-nyi – foglalkoztatási lemaradása az Európai Unió átlagához képest (EU27: 65%, Magyarország: 55%).¹ A 2009. évi európai uniós adatok szerint Magyarország ugyan minden iskolázottsági csoportban le van maradva az unió átlagától, a foglalkoztatás képzettségigénye szerint azonban igen komoly különbségek vannak. A lemaradás nagy része az iskolázatlanok körében keletkezik: amíg a munkaképes korú (25–64 éves) korcsoportban a felsőfokú végzettségű munkaerő lemaradása 6,5%, a középfokú iskolai végzettségűeké pedig 12,3%, addig a csupán alapfokú iskolázottsággal rendelkező munkavállalóké már csaknem eléri az 50%-ot (pontosan 48%). A jelek arra utalnak, hogy a társadalom alacsony iskolázottságú alsó rétegeinek foglalkoztatása igen komoly akadályokba ütközik.

Mindez nem kizárólag a múlt öröksége. A munkaerőpiacon levő fiatal (20–35 éves), nappali tagozaton már nem tanuló népesség esetében is hasonló helyzetet tapasztalunk (lásd *I. ábra*): az érintett korcsoport mindössze 1%-át kitevő, teljesen iskolázatlan (8 osztályt sem végzett) csoportban a foglalkoztatás esélye egészen elenyésző (15–20% körüli), a csak általános iskolát végzettek körében – ők már a korcsoport 12,5%-át teszik ki! – pedig csak 50%. Azon fiatalok többségének, akik a mai Magyarországon nem tudnak valami-

¹ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_ifs/data/main_tables.

lyen középiskolai végzettségre szert tenni, tartósan munkanélküli létre vagy rendszertelen foglalkoztatásra kell berendezkedniük. Ilyen kilátásokra számítva, igen nehéz társadalomba beilleszkedő életformát kialakítani. A foglalkoztatási esélyek szerint éles választóvonal rajzolódik ki a társadalomban a középiskola² valamelyik formáját elvégezni képes, illetve azt elvégezni nem képes rétegek között. A legalább középiskolai végzettségű fiatalok foglalkoztatása (bármelyik csoporté!) már az elfogadhatónak tekinthető 70–80%-os tartományban mozog.

1. ábra. Foglalkoztatási arányok Magyarországon a nappali tagozaton már nem tanuló 18–35 éves népesség körében, a 2006–2009 közötti években (%)

Forrás: KSH munkaerő-felvételek, 2006–2009 közti 16 hullámának egyesített egyéni adatbázisa. Egy megfigyelés: egy aktív (foglalkoztatott) versus nem foglalkoztatott) szakasz.

A helyzet azonban ennél bonyolultabb. A szakiskolai végzettségű, számarányában igen jelentős nagyságú (a fiatal korosztály 26%-át kitevő) csoport 70–75% közötti foglalkoztatási esélye csak igen nyomott kereseti színvonal mellett tartható fenn. Mint a 2. ábra bal oldali paneljéből kiderül, a szakiskola négy évének elvégzése a 8 általános elvégzéséhez képest, még 10–15 évnyi munkatapasztalat után, a szakiskolát végzettek átlagában sem nyújt plusz 20%-kal magasabb kereseteket. Az átlagosan meglehetősen alacsony hozam igen komoly belső heterogenitást takar. Mint a legfrissebb kutatásokból³ kiderül, a szakiskolát végzett foglalkoztatottak zöme (60%-a) egyáltalán nem

² A „középiskola” szót a tanulmányban végig úgy használjuk, hogy a középfokú képzés *mindhárom* formáját – a szakiskolát, a szakközépiskolát és a gimnáziumot – egyaránt beleértjük.

³ Kézdi–Varga (2007), Kézdi–Köllő–Varga (2008).

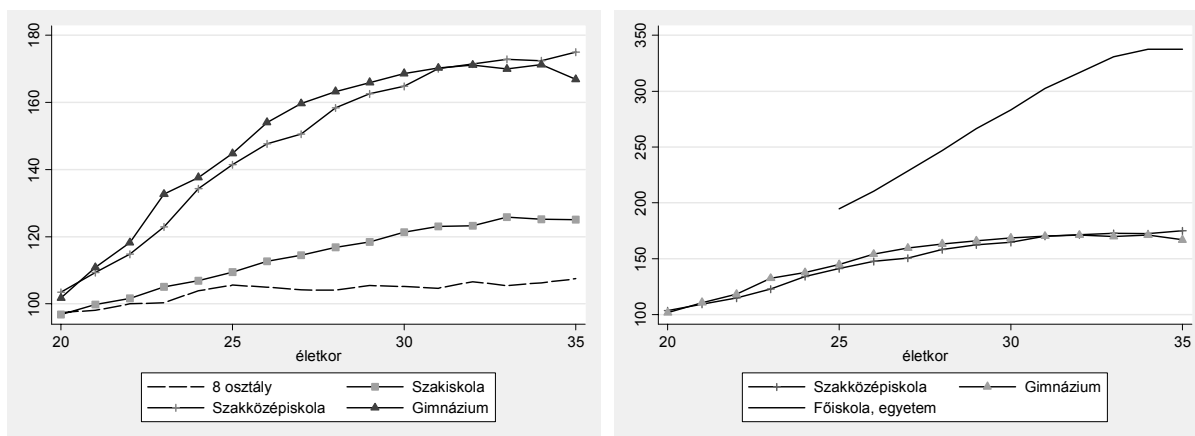
a saját szakmájában dolgozik. Közülük is igen sokan semmilyen szakképesítést nem feltételező segéd-, illetve betanított munkán dolgoznak. Mint Köllő (2009) kimutatta: a kilencvenes évek közepe óta eltelt időszakban egy sor képzetlen – alapjában 8 osztállyal is ellátható – foglalkozáson belül nagyarányú munkaerő-cserélődés ment végbe: az általános iskolát végzettek munkahelyeit több iskolai osztályt végzett, de döntően nem a saját szakmájukban dolgozó szakmunkások foglalták el, – olyan dolgozók, akik maguk sem nagyon találtak munkát az átalakuló gazdaságban, és komoly bérengedmény mellett hajlandók voltak gyakorlatilag szakképzetlen munkát vállalni. A szakmunkások benyomulása a képzetlen foglalkozásokba nem azt jelentette, hogy az illető foglalkozások képzettségigénye megemelkedett (bár némely foglalkozásokban ez is előfordult), hanem *döntően* azt, hogy a szakiskolát végzetteknek, nyomott keresetek mellett, szakmájuktól távoli munkakörökben sikerült csak megőrizniük a foglalkoztatásukat úgy, hogy ezzel párhuzamosan nagy számban szorítottak ki a szóban forgó állásokból – és *általában a foglalkoztatásból* – csak általános iskolai végzettségű dolgozókat.

A szakképzettséget igénylő (ipari, összeszerelő, gépkezelői stb.) foglalkozásokban ugyan nem tapasztalhatók ilyen jellegű munkaerő-piaci kiszorítási hatások – e foglalkozásokban egyaránt jelen vannak érettségivel nem rendelkező szakmunkások, illetve érettségivel rendelkező szakképzett munkavállalók –, a bérek tekintetében azonban hasonló tendenciák tapasztalhatók. A szakközépiskolában végzettek, *azonos szakmacsoporton belül* is jelentős (20-25%-nyi) tiszta bérelőnyt könyvelhetnek el maguknak a szakiskolai végzettségükhöz képest.⁴

A középiskolai végzettség tehát meghatározó jelentőségű a stabil foglalkoztatás szempontjából, a középiskola típusa pedig fontos alakítója az elérhető kereseteknek. A hátrányos helyzetű fiatalok, különösen pedig a roma fiatalok egészen a legutóbbi évtizedig elenyésző eséllyel jutottak szakiskolánál magasabb iskolai végzettséghez, sokan pedig semmilyen középfokú végzettséget sem szereztek (Havas–Kemény–Liskó 2002; Liskó 2002; 2005; Kertesi–Kézdi 2005). Mindennek az az oka, hogy a középfokú oktatási intézmények számottevő lemorzsolódási veszteséggel működnek. Hiába az a helyzet, hogy a nyolc osztályt sikerrel teljesítő fiatalok túlnyomó többsége folytatni kívánja a tanulmányait – beadja a jelentkezését valamilyen középfokú oktatási intézménybe, és többségében meg is kezdi a tanulmányait – a fiatalok egy része lemorzsolódik, és 20 éves korára középfokú képzettség nélkül marad. Az is sejthető, hogy a hátrányos helyzetű és a roma fiatalok az átlagnál lényegesen nehezebben tudnak – akár szakképzettséget is nyújtó képzés mellett – érettségit szerezni.

⁴ Lásd Köllő János előadását: http://www.mszt.iif.hu/documents/Szakk%C3%A9pz%C3%A9s_2009_kollo.ppt.

2. ábra. Bruttó havi átlagkeresetek Magyarországon a 20–35 éves foglalkoztatottak körében, a 2006–2009 közötti években (ezer forint) – vállalati és költségvetési szféra, teljes és részmunkaidős foglalkoztatottak

Forrás: ÁFSZ Bértarifa-felvételek, 2006–2009.

Megjegyzés: Az adott évekre számított adatok, korévenként és iskolai végzettségi kategóriánként a négy évre átlagolva.

Igen nagy jelentősége van annak, hogy pontosan értsük a középiskolai lemorzsolódás és a munkaerőpiacon értékes érettségi megszerzésének mechanizmusait, illetve lássuk, hogy az oktatáspolitikai és a jóléti ellátó rendszer intézményei milyen módon képesek a lemorzsolódáshoz vezető folyamatokat megfordítani, illetve az érettségit adó képzés felé terelni a fiatalokat. A megfelelő társadalompolitikai beavatkozások megtervezéséhez elengedhetetlen a középiskolai kudarcokhoz vezető folyamatok pontos ismerete. E probléma súlyát és jelentőségét felismerve, az Educatio Kht. a 2006. évtől a középiskolai kudarcok mechanizmusainak feltárása céljából egy nagyméretű követéses vizsgálatot indított el. Az Életpálya-felmérés egy olyan univerzumról igyekszik részletes információkat szerezni, amelyről korábban kevés megbízható ismerettel rendelkezünk. A kutatás során véletlenszerű kiválasztásra került 10 000 nyolcadikos fiatal, akik a 2005/2006-os tanévben fejezték be általános iskolai tanulmányaikat. A panelvizsgálat az ő egyéni életpályájukat követi nyomon a tervek szerint a középiskolai pályafutásukon át egészen a munkába lépésükig.

Ebben a tanulmányban az Életpálya-felmérés 2006 és 2009 közötti első négy hulláma alapján vizsgáljuk a fiatalok középiskolai pályafutását. Mivel az iskolai kudarcok által különösen veszélyeztetett csoportoknak számítanak, külön figyelmet fordítunk az iskolázatlan szülők gyermekeinek, illetve a roma fiataloknak a sorsára. A középiskolai lemorzsolódás mellett számba vesszük az iskolatípusok közötti váltásokat, az évisméltéseket és a lemorzsolódottak visszajutási esélyeit is. Részletesen megvizsgáljuk azt is, hogy e folyamatokban milyen szerepet játszanak azok az alapkészségek, amelyeknek átadása az általános iskola feladata volt.

2. Az Életpálya-felmérésről és az etnikai hovatartozás méréséről

Az Életpálya-felmérés 10 000 fiatal életét követi nyomon 2006 őszétől évi rendszerességgel⁵. A felmérés alapja a 2006 májusában 8. osztályban tanulók sokasága, akik kitöltötték az országos kompetenciamérés szövegértés és matematika tesztjeit, valamint családi háttérkérdőívét (a sokaság kiegészült a kompetenciatesztet nem, vagy más formában kitöltő sajátos nevelési igényű (SNI) tanulókkal). A kiinduló minta 10 000 fős. Mivel a felmérés egyik legfontosabb célja a középiskolai lemorzsolódás és általában az iskolai hátrányok elemzése, a mintában országos arányukhoz képest felülreprezentáltak az alacsonyabb kompetenciaeredményű és a sajátos nevelési igényű tanulók.

⁵ A felmérés 2006 és 2009 közötti eddigi négy hullámát a TÁRKI kérdezte le.

Az elemzések során ezt az aránytalanságot megfelelő súlyok használatával kezeljük. Mintánk annak a 7929 tanulónak az adatait foglalja magában, akik a felmérés mindegyik hullámában részt vettek.

Az Életpálya-felmérés első, 2006-os hullámának középpontjában a család szerkezetére és anyagi helyzetére, a megkérdezett tanulók kisgyermekkorára, egészségtörténetére, iskolatörténetére és középiskolai továbbtanulására irányuló kérdések álltak. A további adatfelvételi hullámok elsősorban az iskolai pályafutásra, illetve az iskolai lemorzsolódás mechanizmusaira összpontosítottak. Az Életpálya-felmérés a tervek szerint még legalább négy évig folyik, minden év őszén ugyanazon fiatalok és családjaik megkérdezésével.

A roma fiatalok pályafutásának vizsgálatához szükséges az etnikai hovatartozás mérése, ám ez a mai Magyarországon problematikus és kényes kérdés. A 2001. évi Népszámlálás adatai szerint a hazai roma nemzetiségű népesség lélekszáma 190 046 fő, ami a teljes népesség 1,9%-át jelenti (a 15–39 éves korosztályban az arány 2,3%). A Népszámlálásban romának tekintették azt a személyt, aki a nemzetiségére irányuló kérdésre a roma/cigány nemzetiség megjelölésével válaszolt. A legfrissebb társadalomtudományi kutatási eredmények alapján azonban jól ismert, hogy ez az adat durván alulbecsüli a hazai roma népességet, amely a legutóbbi megbízhatónak tekinthető célzott felmérés alapján 600 ezer főre, azaz a népesség 6%-ára tehető (Kemény–Janky–Lengyel 2004). Mivel a romák körében a gyermekek száma lényegesen nagyobb, az időseké pedig lényegesen kisebb, mint a népesség egészében, a romák részaránya a fiatalabb korcsoportokban a 8-12%-ot is elérheti.

Az Életpálya-felmérés a megcélzott korosztályra nézve országosan reprezentatív felvétel, így a romákra fókuszált célzott kutatások módszertanát nem követhette. Az etnikai hovatartozást ezért egyszerűen – és a Népszámláláshoz hasonlóan – a nemzetiségi-etnikai hovatartozás megkérdezésével mérte, az első és a második hullámban is. A kérdőív két ponton is eltért a népszámlálási módszertől. A kevésbé jelentős eltérés a megfogalmazásban volt: az etnikai hovatartozásra külön felhívta a figyelmet. A 2001. évi Népszámlálás megfogalmazásában a kérdés így hangzott: „*Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?*” Az Életpálya-felmérésben pedig így: „*Országunkban az emberek sokféle nemzetiséghez vagy etnikumhoz tartoznak. Ön milyen nemzetiségűnek tartja magát elsősorban?*” A fontosabb eltérés abban állt, hogy az Életpálya-felmérés a magyarországi nagymintás adatfelvételek közül először tette lehetővé a *kettős identitás* vállalását, rákérdezve a „másodsorban” vállalt nemzeti identitásra is. Az eredményeket az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat. *Az elsősorban vagy másodsorban önmagukat romának tartó szülők aránya az Életpálya-felmérés 1. és 2. hullámában, 2006–2007 (%)*

Etnikai identitás	Anya	Apa	Anya vagy apa
Elsőként jelölte meg a roma identitást az 1. hullámban	2,4	2,6	3,0
Másodikként jelölte meg a roma identitást az 1. hullámban	3,4	3,6	3,4
Csak a 2. hullámban jelölte meg a roma identitást, ott elsőként	0,5	0,5	0,5
Csak a 2. hullámban jelölte meg a roma identitást, ott másodikként	0,9	0,8	1,0
Egyik esetben sem jelölte meg a roma identitást	91,1	74,4	92,2
Nincs szülő, vagy hiányzó nemzetiségi-etnikai adatok	1,7	18,2	0,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Jól látható, hogy a másodsorban vállalt identitás alapján a roma szülők aránya magasabb, mint az elsősorban vállalt identitás alapján, a második adatfelvételi hullámban pedig további 2%-nyi tanuló szülei között volt olyan, aki romának tekintette magát első- vagy másodsorban. A kettős identitás vállalásának lehetősége tehát az önmagukat romának tekintő szülők számát legalább megkétszerezi, az újbóli kérdezés pedig további egyharmaddal növeli. A kettős identitás tartalma, az identitás, illetve a mérés időbeli stabilitása, valamint a családok etnikai összetétele olyan kérdések, amelyekkel ebben a tanulmányban nem foglalkozunk. A továbbiakban azokat a tanulókat tekintjük romának, akiknél legalább az egyik szülő (ha csak egyszülős a család, akkor az egyetlen együtt élő szülő) elsősorban vagy másodsorban romának tartotta magát az első vagy a második adatfelvételen. Az ilyen tanulók száma az – összesen 7929 fős – elemzési mintában kezdetben 734 fő volt, ami a megfelelő súlyokkal tekintve, 7,8%-os roma arányt jelent. Ez alatta marad az előzetes becslések alapján várt aránynak⁶, de csak kismértékben, és eset-számban is részletesen elemezhető mintát ad.

⁶ A fent idézett Kemény–Janky–Lengyel (2004) tanulmány mellett az Országos Kompetenciamérés iskola-igazgatói becslései alapján is megbecsülhetjük a nyolcadikos romák arányát abban az évben, amikor az Életpálya-felmérés minta fiataljai nyolcadikosok voltak. Az igazgatói válaszok alapján az 1–8. évfolyamos roma tanulók arányát 12%-ra becsülhetjük. Ha figyelembe vesszük a roma demográfia sajátosságait és az általános iskolán belüli lemorzsolódást, akkor a 8. évfolyamos roma tanulók körülbelüli arányára 10-11%-os becslést adhatunk.

3. Továbbtanulás, lemorzsolódás, évismétlés

A mintánkban szereplő tanulókat etnikai hovatartozás és a szülők iskolai végzettsége alapján két-két alcsoportra bontottuk. A roma tanulókhöz megfelelő kontrollcsoportot keresvén, iskolázatlan és nem iskolázatlan szülők által nevelt tanulókat különböztettük meg. Iskolázatlannak azt a szülőpárt tekintettük, ahol egyik szülő iskolázottsága sem magasabb 8 osztálynál. Nem iskolázatlannak pedig azt, ahol legalább az egyik szülőnek 8 osztálynál magasabb az iskolai végzettsége.⁷ Ez a meghatározás nagyjából a halmozottan hátrányos helyzetű tanulókat határolja körül, azzal a különbséggel, hogy itt – az államigazgatási gyakorlattól eltérően – a rendszeres gyermekvédelmi támogatás hiányát vagy meglétét figyelmen kívül hagytuk.

2. táblázat. A 2006. májusi Országos Kompetenciamérésen részt vett 8. évfolyamos tanulói népesség összetétele az Életpálya-felmérés 2006. őszi adatai alapján, reprezentatív teljeskörűsítő súlyokkal felsúlyozva (N, %)

Etnikai hovatartozás	Iskolázatlan szülők	Nem iskolázatlan szülők	Összesen
Roma, fő	5 582	3 118	8 700
(%)	(64)	(36)	(100)
Nem roma, fő	9 641	92 619	102 260
(%)	(9)	(91)	(100)
Összesen, fő	15 223	95 737	110 960
(%)	(14)	(86)	(100)

Megjegyzés: Iskolázatlan szülők: ha az egyik együtt élő szülő iskolai végzettsége sem magasabb 8 osztálynál (ha csak egy együttélő szülő van, akkor az övé nem magasabb 8 osztálynál). Minden egyéb esetben nem iskolázatlannak tekintjük a szülőket.

Mintánk etnikai hovatartozás és szülői iskolázottság szerinti összetételét az 1. táblázat mutatja, reprezentatív és teljeskörűsítő súlyokkal a 2006. májusi Országos Kompetenciamérés eredeti sokaságára felsúlyozva, illetve százalékos megoszlásban.

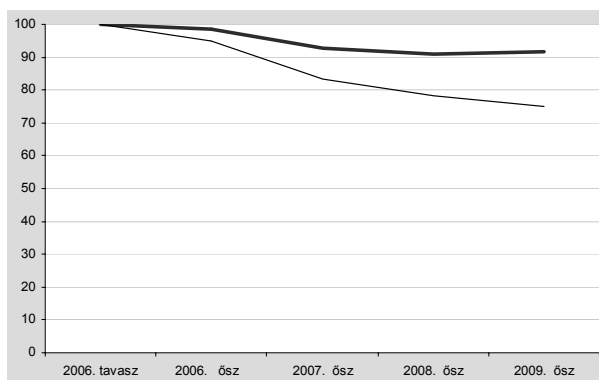
Az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók száma a teljes sokaságban több mint 15 ezer fő, arányuk 14%. A roma tanulók körén belül ez az arány lényegesen magasabb: a roma fiatalok csaknem kétharmada ebbe a nagyon hátrányos helyzetű csoportba tartozik. Összehasonlításként: a nem romák körében ez az arány valamivel 10% alatt van. Az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók zöme (csaknem kétharmada) nem roma tanulókból és valamivel több

⁷ Egyszülős háztartások esetén értelemszerűen az együtt élő szülő iskolázottsága a mérvadó.

mint egyharmada roma tanulókból áll. Ha adatainkat a 7,8%-nyi roma tanuló arányról a realisabb 11%-ra korrigálnánk úgy, hogy a közben romaként azonosított tanulói csoport iskolázottság szerinti szülői összetételét rávetítenénk a hiányzó 3,2%-ra, akkor az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók etnikai összetételére nagyjából 50–50%-os megoszlást kapnánk.

Hogyan vette ez a tanulói évfolyam a középiskola akadályait? Milyen arányban vannak benn a középiskolában? Milyen arányban kellett a tanulók egy-egy részének évet ismételni? A 3. ábra a minta egészének pályafutását követi nyomon.

3. ábra. Továbbhaladás a középiskolában, 2006 tavasza – a 8. évfolyamos tanulók százalékában

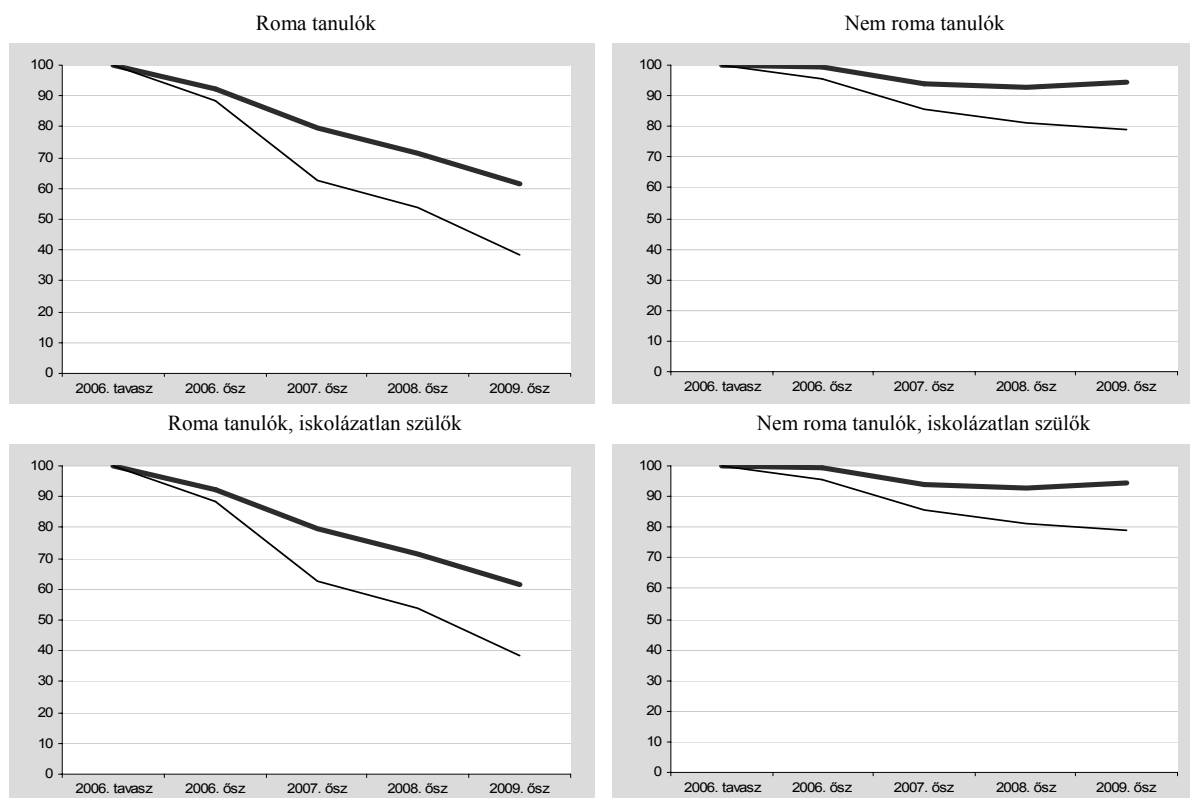

Jelölések: Vastag vonal: Nappali tagozaton (szakiskolában, szakközépiskolában vagy gimnáziumban) tanul. Vékony vonal: Nappali tagozaton tanul, és nem ismételt egyszer sem évet.

Hogy az érintett kohorsz hány százaléka nem tanul tovább nappali rendszerű képzésben, azt a nappali tagozatos középiskolai rendszerben bent levők mindenkori arányát jelző vastag vonal és a 100%-ot jelző vonal közti távolság mutatja. A 8. évfolyam befejezése után 1,5%-nyi tanuló kivételével mindenki továbbtanul. A lemorzsolódások zöme az első és második középiskolai tanév közé esik, utána a görbe ellaposodik. A 2009/10-es tanév első félévére az induló nyolcadikos kohorsz 91,6%-a maradt benn a rendszerben. A középiskolai aggregált lemorzsolódási⁸ ráta 7%-os a 2006 őszi középiskolába beiratkozottak százalékában.

⁸ Itt lemorzsolódásnak tekintjük azt az eseményt is, ha egy tanuló a nappali tagozatos képzésből átkerül esti vagy levelező képzésbe, valamint ha magántanuló lesz.

4. ábra. Továbbhaladás a középiskolában szülői iskolai végzettség és etnikai hovatartozás szerint 2006 tavasza – a 8. évfolyamos tanulók százalékában

Jelölés: Vastag vonal: Nappali tagozaton (szakiskolában, szakközépiskolában vagy gimnáziumban) tanul.
 Vékony vonal: Nappali tagozaton tanul, és nem ismételt egyszer sem évet.

Az évismétlések aránya a vastag és a vékony görbe által jelzett százalékos arányok különbözeteként olvasható le az ábráról. Az évismétlők aránya a 2006 tavaszán 8. évfolyamra járó tanulói népességhez viszonyítva 2009 őszére 16,7%-ot tesz ki. Összességében tehát az induló nyolcadikos állomány mindössze 75%-áról mondhatjuk el, hogy négy évvel a 8. évfolyam befejezése után, nappali képzésben bent van a középiskola valamilyen formájában, és egyszer sem kellett évet ismételnie. A hiányzó 25%-kal súlyos gondok vannak: vagy nincsenek bent az iskolában, vagy pedig bukdácsolva veszik az akadályokat.

A 4. ábra etnikai és társadalmi csoportok szerint megbontva mutatja be ugyanezeket a folyamatokat. Jól látható, hogy a nappali tagozatos képzésben való részvétel tekintetében hatalmas különbség van a roma és nem roma tanulók között, akár kontrolláljuk a szülői iskolai végzettség szerinti különbségeket, akár nem. Amíg a roma tanulók 7-8%-a nem tanul tovább a 8. osztály elvégzése után, addig ez az arány a nem roma tanulók körében 1% alatt van. Az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók körén belül csaknem ugyanilyen nagy különbséget találunk: romáknál 10%, nem romáknál 2-3%. Még ennél is nagyobb – szakadékszerű – különbségek nyílnak meg roma és nem roma tanulók között a lemorzsolódás tekintetében. A 8. osztályos induló roma népességnek mindössze 62%-át találjuk a középiskola negyedik évében nappali tagozaton, a nem roma tanulók 95%-os arányával szemben. Ugyanez a különbség az alacsony iskolai végzettségű szülői csoportban 65, illetve 80%. A középiskolák tiszta veszteségét kifejező lemorzsolódási ráták értéke között hasonlóan nagy különbségeket találunk: 33% (romák), 4–5% (nem romák), 40% (romák, iskolázatlan szülők), 18% (nem romák, iskolázatlan szülők). Az évismétlés tekintetében meglevő társadalmi és etnikai különbségek ennél kisebbek. Összességében a roma tanulók kevesebb, mint 40%-áról mondhatjuk el, hogy bent van a középiskolában és évet sem kellett ismételnie, míg ugyanez az arány a nem roma tanulók esetében alig kevesebb, mint 80%. Az iskolázatlan szülők gyerekeire szűkítve a sokaságot, ugyanezek az arányok nagyjából 30 és 60%-osak.

4. Továbbtanulási irányok

A kohorsz iskolatípusok szerinti középiskolai továbbhaladásáról tájékoztat a 3. táblázat. A táblázat adatai becsült állományi adatok. Azt mutatják, hogy az adott általános iskolai végzős évfolyam ezer véletlenszerűen kiválasztott tanulója közül hányat találunk egy, két, három, négy tanév elteltével a különbö-

ző iskolatípusok egymást követő évfolyamain, illetve, hogy hányan nem sikerült nappali tagozatos középiskolásnak maradnia.

3. táblázat. Ezer, 2006 tavaszán véletlenül kiválasztott 8. évfolyamos tanuló iskolai pályafutása a 2006/07–2009/10 közötti tanévekben, az első félévek végén, összesen (fő)

Évfolyam	2006	2007	2008	2009
Gimnáziumba járt, nappali tagozaton				
12. évf.				319
11. évf.			336	35
10. évf.		345	21	3
9. évf.	357	17	1	0
9–12. évf.	357	362	358	357
Szakközépiskolába járt, nappali tagozaton				
12. évf.				299
11. évf.			326	59
10. évf.		354	41	7
9. évf.	412	35	6	1
9–12. évf.	412	389	373	366
Szakiskolába járt, nappali tagozaton				
12. évf.				144
11. évf.			177	46
10. évf.		190	32	9
9. évf.	217	29	7	2
9–12. évf.	217	219	216	201
Estin, középiskolában tanult				
–	1	7	8	10
Nyolcadik évfolyamra járt				
–	4	8	10	0
Nem járt semmilyen iskolába				
–	8	16	35	66
<i>Összesen</i>	<i>1000</i>	<i>1000</i>	<i>1000</i>	<i>1000</i>

Megjegyzés: Estin = Estin, levelezőn, magántanulóként összesen.

A 8. osztály elvégzése utáni továbbtanulás domináns iránya az érettségire adó képzés. Ilyen osztályba iratkozik be a végzős évfolyam több mint háromnegyede, és valamivel több mint 20% megy szakiskolába. Az érettségire adó képzésen belül mintegy 5%-kal többen tanulnak tovább szakmát is adó szakiskolában, mint gimnáziumban. A nappali tagozatos középiskolai képzésből való lemorzsolódás viszonylag csekély, az évismétlés viszont meglehetősen gyakori. Az évismétlők többsége egy évfolyammal jár alacsonyabb

osztályba kortársainál. Négy évvel a középiskola megkezdése után, az iskola-típusok szerinti 2009. őszi állományi létszámokhoz viszonyítva a legtöbb évismételő diákot a szakiskolákban (28%) találjuk, lényegesen kevesebbet a szakközépiskolában (18%), még kevesebbet, de mégsem elhanyagolható számút a gimnáziumokban (10–11%).

A 4. és az 5. táblázat az egész sokaságot, illetve az iskolázatlan szülők által nevelt diákokat roma és nem roma tanulókra megbontva mutatja ugyan-ezeket az arányokat. A szülői iskolai végzettséggel kontrollálatlan adatok hatalmas különbségeket mutatnak. A 8. évfolyam befejezése utáni továbbtanulást tekintve mérsékelt különbség tapasztalható a szakközépiskolai beiskolázás arányaiban, nagyon nagy különbség mutatkozik azonban a két szélső póluson: a szakiskolai, illetve gimnáziumi beiratkozások terén.

A roma fiatalok fele szakiskolában tanul tovább, és 10%-nál is kisebb arányuk gimnáziumban. Az érettségit adó képzésben való részvétel alacsony foka, illetve a gimnáziumi továbbtanulási forma mérsékelt aránya a szakközépiskolával szemben, a felsőfokú továbbtanulási tervek igen korlátozott mértékét jelzi.

Jelentős eltéréseket figyelhetünk meg az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók csoportján belül is. Amíg az iskolázatlan családokban felnövő roma fiataloknak csak egyharmada tanult tovább érettségit adó képzésben, addig az iskolázatlan családok nem roma gyermekeinél ez az arány 50%. A lemorzsolódottakat és évismételőket leszámítva, 2009 őszén, négy évvel a középiskolai beiratkozás elteltével mindössze 11%-nyi érettségi előtt álló 12. évfolyamos gimnazista vagy szakközépiskolás roma tanulót találunk az iskolázatlan roma szülők gyermekei között, szemben a hasonló, szintén iskolázatlan szülők által nevelt nem roma tanulók 30%-nyi arányával. A lemorzsolódottak arányát tekintve pedig (mint azt a 4. ábrán is láthattuk) a különbség valóban drámai mértékű: az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók csoportján belül több mint 25 százalékponttal nagyobb valószínűséggel – több mint kétszer akkora eséllyel – sodródni ki a roma (46%), mint a nem roma fiatalok (20%) a nappali tagozatos iskolarendszerből.

A jelenség okainak feltárása mélyebb elemzést igényel. Az azonban már a rendelkezésre álló ismereteink alapján is nyilvánvaló, hogy nem elégedhetünk meg az ún. „sajátos etnikai viselkedési mintákra” való felületes hivatkozással – mint az manapság gyakran megtörténik. Elegendő, ha arra az ismert tényre hivatkozunk, hogy a rendszerváltást követő foglalkoztatási leépülés milyen egyenlőtlenül érintette – azonos iskolai végzettség mellett is – a roma és a nem roma népességet.

4. táblázat. Ezer-ezer, 2006 tavaszán véletlenül kiválasztott 8. évfolyamos roma, illetve nem roma tanuló iskolai pályafutása a 2006/07–2009/10 közötti tanévekben, az első félévek végén, ősszel (fő)

Évfolyam	Roma tanulók				Évfolyam	Nem roma tanulók			
	2006	2007	2008	2009		2006	2007	2008	2009
Gimnáziumba járt, nappali tagozaton					Gimnáziumba járt, nappali tagozaton				
12. évf.				54	12. évf.				342
11. évf.			72	23	11. évf.			358	36
10. évf.		76	24	5	10. évf.		368	21	3
9. évf.	87	30	4	2	9. évf.	380	16	1	0
9–12. évf.	87	106	100	84	9–12. évf.	380	384	380	381
Szakközépiskolába járt, nappali tagozaton					Szakközépiskolába járt, nappali tagozaton				
12. évf.				144	12. évf.				312
11. évf.			184	56	11. évf.			338	60
10. évf.		196	45	7	10. évf.		368	40	7
9. évf.	332	51	3	1	9. évf.	419	34	7	1
9–12. évf.	332	247	232	208	9–12. évf.	419	402	385	380
Szakiskolába járt, nappali tagozaton					Szakiskolába járt, nappali tagozaton				
12. évf.				194	12. évf.				140
11. évf.			309	106	11. évf.			166	41
10. évf.		387	89	20	10. évf.		173	27	8
9. évf.	503	83	13	8	9. évf.	193	24	7	2
9–12. évf.	503	470	411	328	9–12. évf.	193	197	200	191
–	6	24	34	22	–	1	5	6	9
–	6	27	21	0	–	4	6	9	0
–	67	125	204	359	–	3	7	20	41
Összesen	1000	1000	1000	1000	Összesen	1000	1000	1000	1000

Megjegyzés: Estin = Estin, levelezőn, magántanulóként összesen.

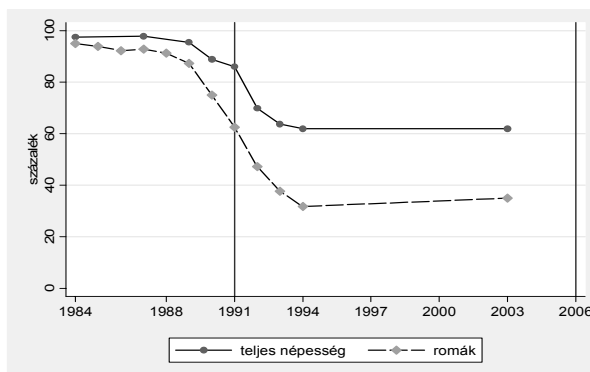
5. táblázat. Ezer-ezer, 2006 tavaszán véletlenül kiválasztott 8. évfolyamos, iskolázatlan szülők által nevelt roma, illetve nem roma tanuló iskolai pályafutása a 2006/07–2009/10 közötti tanévekben, az első félévek végén, összesen (fő)

Évfolyam	Roma tanulók, iskolázatlan szülők				Évfolyam	Nem roma tanulók, iskolázatlan szülők			
	2006	2007	2008	2009		2006	2007	2008	2009
Gimnáziumba járt, nappali tagozaton					Gimnáziumba járt, nappali tagozaton				
12. évf.				29	12. évf.				74
11. évf.			47	24	11. évf.		76		12
10. évf.		51	21	0	10. évf.		93	7	4
9. évf.	54	31	6	3	9. évf.	84	11	2	0
9–12. évf.	54	82	74	56	9–12. évf.	84	104	85	90
Szakközépiskolába járt, nappali tagozaton					Szakközépiskolába járt, nappali tagozaton				
12. évf.				82	12. évf.				222
11. évf.			139	51	11. évf.		266		53
10. évf.		131	33	3	10. évf.		304	32	11
9. évf.	278	48	2	2	9. évf.	407	40	20	6
9–12. évf.	278	179	174	138	9–12. évf.	407	344	318	292
Szakiskolába járt, nappali tagozaton					Szakiskolába járt, nappali tagozaton				
12. évf.				190	12. évf.				318
11. évf.			322	120	11. évf.		382		79
10. évf.		412	104	26	10. évf.		407	62	16
9. évf.	558	99	13	7	9. évf.	482	74	20	3
9–12. évf.	558	511	439	343	9–12. évf.	482	481	464	416
–	9	31	35	27	–	1	17	11	15
Estin, középiskolában tanult					Estin, középiskolában tanult				
–	5	29	17	0	–	5	11	26	0
Nyolcadik évfolyamra járt					Nyolcadik évfolyamra járt				
–					–				
Nem járt semmilyen iskolába					Nem járt semmilyen iskolába				
–	95	168	261	436	–	21	43	96	188
Összesen	1000	1000	1000	1000	Összesen	1000	1000	1000	1000

Megjegyzés: Estin = Estin, levelezőn, magántanulóként összesen.

A 8 osztályt végzett férfi népességet, és azon belül bármely korcsoportot alapul véve, *szakadékszerű – mintegy 25%-nyi – foglalkoztatási különbség* nyílt meg a teljes népesség és a roma munkavállalók között a rendszerváltást követő pár évben, ami azután tartósan meg is maradt. Az 5. ábrán a példa kedvéért az 1984-ben 20–24 éves férfi korcsoport – teljes népességre és romákra megbontott – foglalkozási élettörténetét mutatjuk be, amely nagy valószínűséggel az Életpálya-felmérés mintájához tartozó tanulók apáinak élettörténetét reprezentálja. Az Életpálya-felmérésben a szülők átlagos életkora a panel induló évében (2006-ban) 43 év volt, a 8. évfolyamos gyerekek többsége ekkor 15 éves volt. Az apák 1984-ben átlagosan 21 évesek, a mintánkhoz tartozó fiatalok születésekor (1990–92 között) pedig 26–28 évesek voltak. Ezek voltak éppen azok a születési évjáratok, amelyek – ha megtapasztalhatták – már születésüktől fogva, egész kisgyermekkorukon át, folyamatosan megtapasztalták, hogy mit jelent tartósan állástalan vagy rendszertelen jövedelmekből megélni kényszerülő családban felnőni.

5. ábra. Az 1984-ben 20–24 éves, 8 osztályt végzett férfi munkavállalók foglalkoztatási életpályája 1984 és 2003 között (%)

Forrás: A romák esetében a 1993/4. és 2003. évi reprezentatív romafelvételek (az 1993/4. évi romafelvételnél egyéni visszatekintő munkatörténeti információk); a teljes népesség esetében az 1984. évi KSH Mikrocenzus, az 1987., 1989. és az 1991. évi Háztartás-felvételek, az 1990. évi Népszámlálás, illetve az 1992–1994. és a 2003. évi Munkaerő-felvétel egyéni mintáiból összeállított kvázi-paneladatok.

Megjegyzés: Az 1984-ben 20–24 éves korcsoport ennyi százalékának volt az 1984 és 2003 közötti években állása.

A szülők tartós állástalanságának és a családok tartós szegénységének intergenerációs hatásairól rendelkezésünkre álló hazai becslések (Kertesi–Kézdi 2005; 2007) a kilencvenes évek derekán középiskolába jelentkező és felvett korcsoportoknál, tíz év szülői tartós munkanélküliség esetén – minden egyéb feltétel változatlansága mellett – nagyjából 20-25%-nyi továbbtanulási lemaradást jeleztek előre. Ezek a hatások nyilvánvalóan másként érvényesülnek tíz év elmúltával, amikor a tankötelezettség határát 18 évre emelték. A magasabb tankötelezettségi életkor rezsimjében a tartóssá váló szegénység hatásai máshová tevődnek át: az iskolázatlan szülők gyermekei közül azok, akiknek a családja állástalanságban és nagy szegénységben él, nagyobb valószínűséggel fog szakiskolában továbbtanulni, nagyobb eséllyel morzsolódik le a középiskolából, középiskolai pályafutása alatt kisebb eséllyel vált át szakiskolából érettségit adó iskolatípusba, illetve nagyobb eséllyel vált át érettségi adó iskolatípusból szakiskolába. Noha ezek a megfontolások nyilvánvalóan nem helyettesíthetik a probléma módszeres vizsgálatát, értelmes munkahipotézisként támpontokat adhatnak a további elemzésekhez.

5. Iskolatípusonkénti lemorzsolódási veszteségek

Az egyes iskolatípusok *nettó* lemorzsolódási veszteségeiről úgy kaphatunk képet, ha *kizárólag* azoknak a tanulóknak az iskolai pályafutását követjük nyomon, akik 2006 őszén egy bizonyos iskolatípusba beiratkoztak. Az adott tanévekre számított *állományi* adatok ugyanis torzított képet adnak a lemorzsolódási trendekről, hiszen az iskolatípust váltó (és ezzel együtt évet ismétlő vagy nem ismétlő) diákok számának egyenlegét is magukban foglalják. A 6. táblázatban szereplő becslések kiküszöbölik ezeket a torzításokat.

Az adatokból jól látszik, hogy a magyar középiskolai rendszer, mindezekelőtt a tanulók kb. 22%-át kitevő szakiskolások esetén, igen nagy lemorzsolódási veszteségekkel működik. Amennyiben lemorzsolódásnak csak az iskolai rendszerű képzésből való teljes kisodródást tekintenénk, és ha csakis a globális adatokra összpontosítanánk, akkor úgy tűnhetnék, mintha az érettségit adó középiskolákban a tanulók megtartása többé-kevésbé sikeres lenne. Ez azonban távolról sincs így. Majdnem hasonló mértékű társadalmi-etnikai különbségeket találunk a szakközépiskolai és gimnáziumi képzési formákon belül is a lemorzsolódás *várható* kockázatának nagyon kitett esti, levelező képzésbe átkerülés arányait tekintve. Ha ez utóbbi tényezőt is beszámítjuk, akkor a szakközépiskola esetében a nappali tagozatos képzésből való kikerülés arányaiban 20%-nyi vagy annál is nagyobb különbséget találunk a roma és nem roma tanulók között, – akár a nyers adatokat, akár a szülői iskolai

végzettséggel kontrollált adatokat tekintjük. A gimnáziumban ez a nyers különbség 10%-ot, az alacsony iskolai végzettségű csoporton belüli különbség pedig csaknem 15%-ot tesz ki.

6. táblázat. *Mi történt a 2006 őszén a különböző iskolatípusokba nappali tagozaton beiratkozott tanulókkal 2009 őszére? (%)*

2009. őszi állapot	Teljes sokaság	Roma tanulók	Nem roma tanulók	Iskolázatlan szülők	
				roma tanulók	nem roma tanulók
Szakiskolás 2006 őszén					
Szakiskolás nappalin, 12. évf.	53,0	30,4	58,0	27,9	49,8
Szakiskolás nappalin, évismétlő	15,1	19,4	14,1	19,9	11,8
Iskolatípust váltott: i → k	10,5	5,5	11,6	4,0	9,8
Iskolatípust váltott: i → g	1,0	0,0	1,3	0,0	1,1
Estis, levelezős, magántanuló lett	1,4	2,2	1,3	2,4	1,8
Lemorzsolódott	19,0	42,5	13,8	45,7	25,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Szakközépiskolás 2006 őszén					
Szakközépiskolás nappalin, 12. évf.	66,3	40,2	68,1	25,4	47,1
Szakközépiskolás nappalin, évismétlő	12,7	12,0	12,7	15,7	11,3
Iskolatípust váltott: k → i	12,2	21,3	11,6	24,7	27,5
Iskolatípust váltott: k → g	4,1	2,4	4,2	1,3	3,6
Estis, levelezős, magántanuló lett	3,6	21,7	2,4	29,1	9,0
Lemorzsolódott	1,1	2,4	1,0	4,0	1,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Gimnazista 2006 őszén					
Gimnazista nappalin, 12. évf.	83,5	50,3	84,3	36,2	68,2
Gimnazista nappalin, évismétlő	8,6	23,0	8,3	27,6	13,3
Iskolatípust váltott: g → i	1,5	5,9	1,4	11,1	7,6
Iskolatípust váltott: g → k	5,2	9,1	5,2	6,5	7,1
Estis, levelezős, magántanuló lett	0,4	10,7	0,2	18,6	3,9
Lemorzsolódott	0,7	1,0	0,6	0,0	0,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Rövidítések: i = szakiskola; k = szakközépiskola; g = gimnázium.

Az évismétlések az iskolatípusok hierarchiáján felfelé haladva ritkábbak. A társadalmi és etnikai különbségek a gimnáziumban nagyon jelentősek, a szakiskolában is tekintélyesek, a szakközépiskolában nem túl nagyok. Az érettségit adó iskolák iskolatípus-váltásból adódó veszteségei – a szakiskolába való átiratkozások – különösen nagyok a szakközépiskolák esetében.

Összességében óriási különbségek vannak az iskolatípusok között a tekintetben, hogy milyen mértékben képesek tanulóikat a középiskola négy éve alatt *folyamatos előrehaladást biztosító pályán* tartani. A 2006 őszen beiratkozott gimnáziumi diákok 84%-át találjuk a gimnázium 12. évfolyamán, a szakközépiskolásoknak már csak a kétharmadát találjuk a szakközépiskola 12. évfolyamán (ezt csak kevésbé korrigálja az a 4%-nyi tanuló, aki gimnáziumba ment át), a szakiskolásoknak pedig csak 53%-át látjuk a szakiskola 12. évfolyamán (jóllehet itt a legnagyobb a felfelé irányuló mobilitásból adódó korrekció: 11,5%). A társadalmi, s még inkább a szülői iskolázottsággal kontrollált etnikai különbségek nagyon jelentősek. Az utóbbiak – a felfelé irányuló mobilitásból adódó korrekciók nélkül – a szakiskolában és a szakközépiskolában 22%-ot, a gimnáziumban pedig már 32%-ot tesznek ki! Ha e korrekciókat is számításba vesszük, akkor ez az eltérés a szakiskolában még nagyobb: 28%. A középiskola bármelyik formája – bár iskolatípustól eltérő mértékben – igen kevésbé képes folyamatos előrehaladást biztosító pályán tartani az iskolázatlan szülők gyermekeit, és különösen gyenge határfokon képes ezt tenni az iskolázatlan családokban élő roma fiatalokkal.

6. Második esély?

A továbbiakban megvizsgáljuk, milyen valószínűséggel történik meg tanulóinkkal egy-egy kedvező vagy kedvezőtlen esemény középiskolai pályafutásuk során. A 7. táblázatban megadjuk azoknak a tanulóknak az arányát a teljes sokaságban, illetve társadalmi és etnikai alcsoportokon belül, akikkel a szóban forgó események legalább egyszer megtörténtek a középiskola négy évében. A táblázatban szereplő számok feltételes valószínűségek, melyekben az esélyek az adott esemény feltételeinek százalékában vannak kifejezve.

Az évismértéssel, valamint a magasabb, illetve alacsonyabb fokozatú iskolatípusra váltás esélyeit tekintve hasonló arányokat kapunk, mint az előzőekben. Itt viszont jobban látszik az a tendencia, hogy amíg a nem roma tanulók összességében *sokat nyernek* a középiskolai évfolyamok közötti iskolatípus-váltásokon, addig a roma tanulók (nagyjából ugyanolyan arányokban) *sokat veszítenek* az érettségit adó és érettségit nem adó képzési típusok közti váltásokon. Ennek a diszparitásnak a zöme azonban összetételhatás: az iskolázatlan szülők gyermekei – akár romák, akár nem romák – egyaránt veszítenek az iskolatípusok közötti váltásokon, jóllehet a mértékek különböznek: a roma fiatalok veszteségei nagyobbak, mint a nem roma fiataloké.

7. táblázat. Azoknak a tanulóknak az aránya, akikkel az alábbi események legalább egyszer megtörténtek, az adott események definíciójában megadott feltételek százalékában (feltételes valószínűségek)

Események	Teljes sokaság	Roma tanulók	Nem roma tanulók	Iskolázatlan szülők gyermekei közül a	
				roma tanulók	nem roma tanulók
(1) Évismétlés*	18	30	17	31	23
(2) Saját iskolatípusban évismétlés*	15	25	14	26	19
(3) Érettségít adóból → Szakiskolába	13	30	12	34	30
(4) Szakiskolából → Érettségít adóba	25	13	28	11	19
(5) Gimnáziumból → Szakközépiskolába	11	17	10	12	19
(6) Szakközépiskolából → Gimnáziumba	8	6	9	4	6
(7) Nappaliból → Iskolán kívülre	5	28	4	34	15
(8) Nappaliból → Estibe	2	6	1	6	2
(9) Estiből → Iskolán kívülre	45	78	30	84	68
(10) Iskolán kívülről → Iskolán kívülre	82	89	76	90	88
(11) Iskolán kívülről → Nappaliba	14	8	19	9	12
(12) Iskolán kívülről → Estibe	4	2	5	2	2
(13) Estiből → Nappaliba	37	15	47	10	12

Megjegyzés: „Esti” = esti vagy levelező képzés, illetve magántanulóvá nyilvánítás.

* Ugyanannak a tanulónak az esetleges többszöri évismétlése esetén is csak egy évismétléssel számoltunk. Évismétlés (ill. saját iskolatípusban való évismétlés) esetén a referenciahalmaz a nappali tagozaton tanulók sokasága.

Elszomorító jelenség a második esély szinte teljes hiánya. Aki valamilyen formában kisodródik a rendszerből, az nagy eséllyel kint is marad. A táblázat (7)–(10)-es soraiban kurzív betűkkel jelöltük a kisodródás csatornáit, a (11)–(13)-as sorokban pedig álló betűkkel az iskolarendszerbe való visszakerülés csatornáit. Jól láthatók a tendenciák: ahol a nappali képzésből az iskolán kívülre kerülés esélye kicsi (4–5%) – mint a nem roma tanulók esetében és a tanulók teljes mintájánál –, ott a közvetlen visszakerülés valószínűsége is kicsi (14–19%). Ahol pedig valódi tétje lenne a dolognak – a roma tanulóknál, s még inkább az iskolázatlan szülők által nevelt roma tanulóknál –, akiknek az esetében a nappali képzésből iskolán kívülre kerülés esélye nagy (28–34%), ott a közvetlen visszakerülés valószínűsége teljesen elhanyagolható (8–9%). E kerülőutakat megjáró tanulók (tehát a kisodródó és utána visszakerülő) diákok aránya egyetlen esetben sem haladja meg a 3%-ot.⁹

⁹ A legalacsonyabb értékű a nem roma tanulók esetében (0,7%), a legmagasabb értékű az iskolázatlan szülők által nevelt roma tanulók esetében (3,0%).

Pontosan ugyanezt látjuk a második esélyt szolgáló közbülső csatornán – az esti vagy levelező képzésen, illetve a magántanulói státuson – áthaladó tanulók esetében. Az esti, levelező képzési formába átkerülés esélye a nappali képzésből általában kicsi (1–2%). Ez voltaképpen nem okoz túl nagy problémát a tanulók átlagánál, ahol a iskolarendszerből való kikerülés kockázata is kicsi (4–5%). Ahol viszont ez a kockázat különösen nagy – mint az iskolázatlan szülők által nevelt nem roma tanulók, a roma tanulók, s még inkább az iskolázatlan szülők által nevelt roma tanulók esetében (sorrendben: 15, 28, 34%) –, ott igazán szembetűnő, mennyire *nem látja el második esélyt biztosítani hivatott feladatát* az esti és levelező képzés (súlya mindössze 2, 6, 6%). S ha végül egy tanuló – *ritka eseményként* – a teljes kisodródás helyett mégis bekerülne egy második esélyt kínáló esti vagy levelező képzésbe, akkor nagy valószínűséggel az lesz a sorsa, hogy onnan végérvényesen lemorzsolódik. Ennek a kockázata a veszélyeztetett csoportokban, sorrendben: 68, 78, 84%.

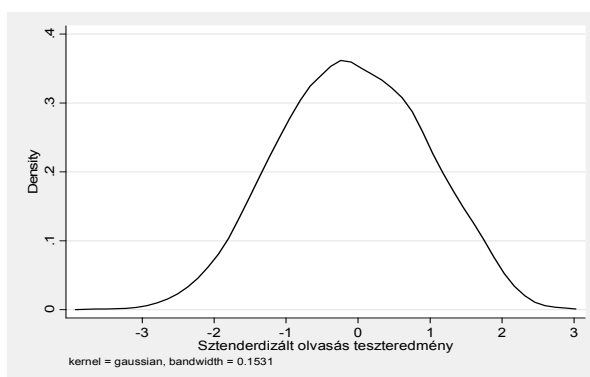
7. A szelekció mintázatai

Mivel az Életpálya-felmérésben szereplő 8. évfolyamos diákokat a 2006. májusi Országos Kompetenciamérésben részt vevő tanulók sokaságából választottuk ki, mintánk előnyös – Magyarországon egyedülálló, és nemzetközi összehasonlításban is ritka – tulajdonsága, hogy a mintában szereplő valamennyi diák esetében ismerjük a teszteredményeket. Az SNI-tanulók esetében csak az olvasás-szövegértési teszteredményeket, a többi tanuló esetében pedig a matematikai-logikai teszteredményeket is. Ennek a – középiskolai iskolaválasztást megelőző – információnak az ismerete lehetővé teszi, hogy részleteiben megvizsgálhassuk a mért alapkészségek szerinti szelekció mintázatait a középiskolai pályafutás sorsdöntő eseményeiben: a továbbtanulási irányok megválasztásában, az iskolatípusok szerinti lemorzsolódásban, az évisméltásban és az iskolatípus-váltásokban.

A teszteredmények közül az olvasás-szövegértési teszteredményeket használjuk, hogy ne veszítsük el a minta körülbelül 9-10%-át kitevő SNI-diákokat sem.¹⁰ Az olvasás tesztek sztenderdizált eloszlását a 6. ábra mutatja.

¹⁰ Az ebben a fejezetben szereplő összes számítást elkészítettük az olvasás és matematika teszt-eredmények átlagára is az SNI-tanulókat nem tartalmazó szűkített mintára. E kompozit mutató alapján kapott eredmények nem különböztek lényegesen az olvasás-szövegértés teszteredmények alapján kapott eredményektől.

6. ábra. A 2006. évi 8. évfolyamos olvasás-szövegértési kompetenciateszt-eredmények eloszlása a teljes mintában (átlag / szórás = $-0,08 / 1,02$)

A roma – nem roma teszteredmények eloszlásait a teljes mintában, illetve az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók almintájában a 7. ábrán mutatjuk be.

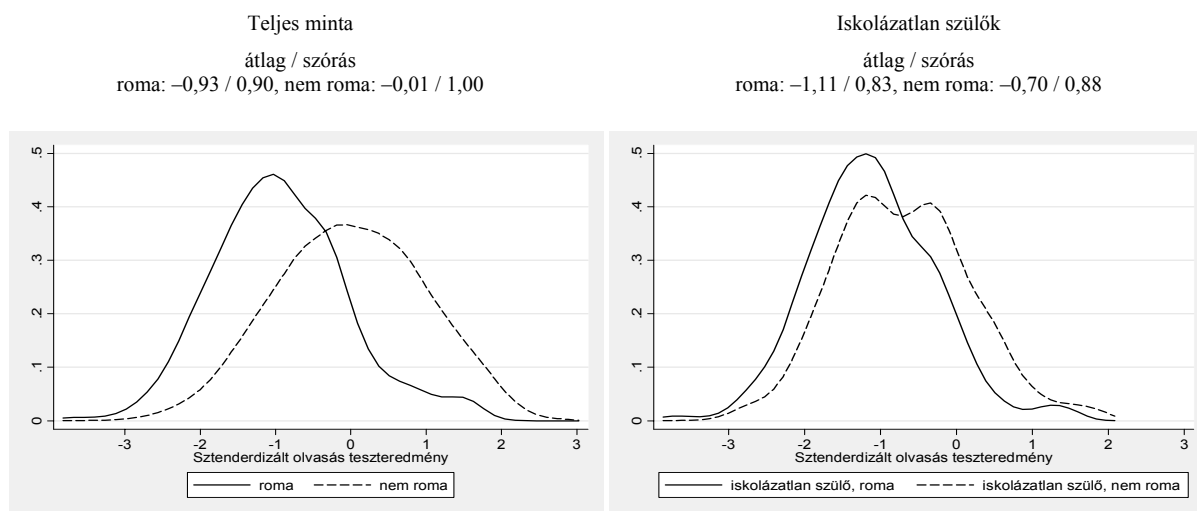
A roma és a nem roma tanulók olvasás-szövegértési teszteredményeinek különbsége, a teljes mintára számolt szórás százalékában 90%. Az itt nem tárgyalt matematikai teszteredményeknél a roma tanulók lemaradása nagyjából egy teljes szóráségség.¹¹ Összehasonlításként:¹² az Egyesült Államokban a fekete és fehér bőrű diákok közti teszteredmény-különbség a megfelelő NAEP¹³ tesztek szórásának százalékában a nyolcvanas évek elején a 8. évfolyamra járó tanulók esetében szinte pontosan ekkora volt (matematikából 1,02, olvasás-szövegértésből 0,91 szóráségségnyi). Az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók almintáján belüli különbség ennél lényegesen (átlagosan fél szóráségséggel) kisebb, de még mindig elég tekintélyes (0,4 szóráségségnyi).

¹¹ A roma-nem roma teszteredmények különbségeinek okait egy másik tanulmányunkban (Kertesi-Kézdí 2010) elemezzük részletesebben.

¹² Lásd a Phillips, Crouse és Ralph (1998) tanulmányának 258–261. oldalán szereplő 7A-1. táblázatot.

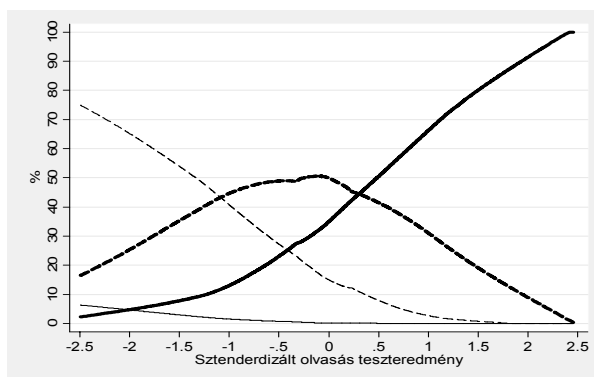
¹³ NAEP = National Assessment of Educational Progress.

7. ábra. A 2006. évi 8. évfolyamos olvasás-szövegértési kompetenciateszt-eredmények eloszlásai társadalmi és etnikai csoportonként

Három problémát fogunk részletesebben megvizsgálni: (1) Milyen mértékben szabályozzák a nyolcadikos teszteredmények a középiskolai továbbtanulás irányainak megválasztását? (2) Milyen eséllyel morzsolódnak le, ismételnék évet, illetve váltanak magasabb vagy alacsonyabb iskolatípusra a 2006 és 2009 között eltelt négy év során a különböző teszteredményű tanulók? Végül pedig: (3) Milyen eséllyel találjuk a különböző nyolcadikos teszteredményű tanulókat négy évvel az általános elvégzése után a középiskola különböző iskolatípusaiban, illetve a nappali tagozatos iskolarendszeren kívül?

8. ábra. 2006. őszi továbbtanulási esélyek, iskolatípus szerint és a 8. évfolyamos olvasás-szövegértési kompetenciateszt-eredmények függvényében – teljes minta, nemparametrikus regressziók

Megjegyzés: Az ábrán nem szerepelnek azok a tanulók, akik $\pm 2,5$ szórásegységgel átlag alatt, illetve átlag felett teljesítettek.

Jelölések: Folytonos, vékony vonal: Nem tanult tovább;
Szaggatott, vékony vonal: Szakiskolában tanult tovább;
Szaggatott, vastag vonal: Szakközépiskolában tanult tovább;
Folytonos, vastag vonal: Gimnáziumban tanult tovább.

Az összefüggéseket nemparametrikus („lowess”) regressziókkal becsültük, ami az adott kompetenciaeredményhez tartozó százalékos továbbtanulási valószínűségeket függvényforma megkötése nélkül mutatja be. A nemparametrikus regressziók eredményeit grafikus formában közöljük. A 8. és 9. ábra grafikonjai azt mutatják, hogyan változnak a továbbtanulás irányát előrejelző valószínűségek a kompetenciaeredmények függvényében. Az ábrák a sztenderdizált kompetenciaeredmények $-2,5$ és $+2,5$ közötti szórástartományát vizsgálják. Ebben a tartományba esik a tanulók 95%-a. A $-1,5$ szórás-

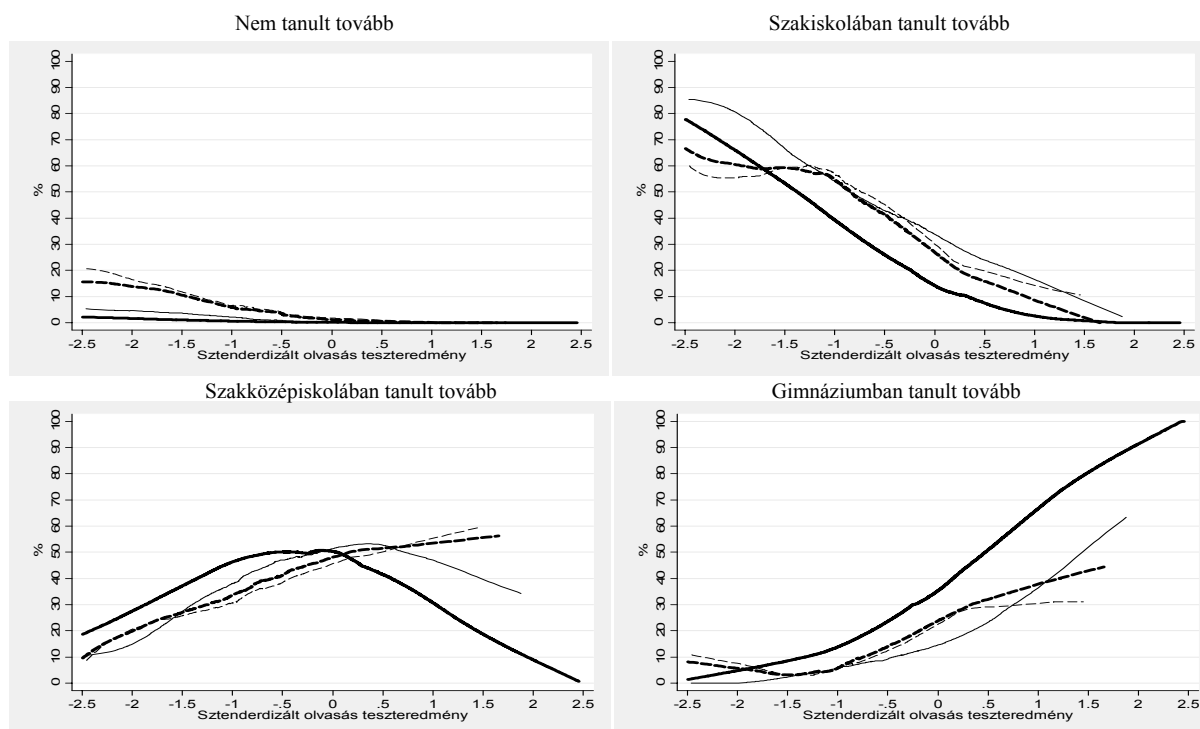
egység alatti eredmények rendkívül rossznak, a +1,5 szórás egység feletti eredmények pedig kiemelkedően jónak számítanak. A továbbtanulási esélyeket meghatározó összefüggéseket a teljes mintára a 8. *ábra*, a társadalmi és etnikai csoportokra bontott összefüggéseket a 9. *ábra* mutatja.

A 8. *ábra* grafikonjai szerint, erőteljes kompetenciaalapú szelekció zajlik a középiskolai továbbtanulás irányainak megválasztásakor. A gyenge képességűek jellemző iskolaformája a szakiskola, a jó képességűeké pedig a gimnázium. A teszteredmények függvényében e két továbbtanulási irányra tökéletesen inverz képet kapunk. A kettő között helyezkedik el a szakközépiskola, amely a közepes képességűek jellegzetes továbbtanulási formája. Az átlag alatti képességű tanulók, teszteredményeik emelkedésével egyre nagyobb arányban tanulnak tovább benne, az átlag fölöttiek pedig folyamatosan csökkenő mértékben. Ha példának a nagyon jó képességű, +1 szórás egységhez tartozó tanulók iskolatípus szerinti eloszlását választjuk, akkor ott kétharmadnyi arányban gimnáziumban, 30%-os arányban szakközépiskolában és 4%-os arányban szakiskolában továbbtanuló diákokat találunk (olyan tanuló ezen a képességszinten gyakorlatilag nincs, aki nem tanult volna tovább). A másik póluson – mondjuk a -1,5 szórás egységhez tartozó tanulóknál – ennek az ellenkezőjét tapasztaljuk: nem tanult tovább 3%, szakiskolában tanult tovább 55%, szakközépiskolában és gimnáziumban tanult tovább 35 és 7%.

A kompetenciaeredmények azonban eltérő szerepet játszanak a roma és nem roma fiatalok továbbtanulásában (lásd 9. *ábra*). Magának a továbbtanulásnak a valószínűségét mind a roma, mind a nem roma nyolcadikosok körében hasonlóan befolyásolják – az alacsony kompetenciaeredmények tartományában itt is, ott is nő annak az esélye, hogy valaki az általános iskola befejezése után nem tanul tovább –, a romák esetében azonban lényegesen erősebb az összefüggés, mint a nem romáknál, függetlenül attól, hogy az egész mintán vagy az iskolázatlan szülői almintán belül hasonlítjuk őket egymással össze. A kompetenciaeredmények szakiskolai továbbtanulásra gyakorolt hatása valamennyi csoport esetében negatív. A roma fiatalok azonban szinte minden teszteredmény-szinten magasabb arányban tanulnak tovább szakiskolában, mint a nem roma fiatalok. A különbség a -1 szórás egységénél a legnagyobb (kb. 15%), onnan folyamatosan szűkülő, de még a nagyon jó képességűeket jelentő +1 szórás egység-szinten is 5%-nyi.

Igen jelentősek az eltérések az érettségit adó középiskolák tekintetében. Szakközépiskolába a nem roma tanulók közül leginkább a közepes, átlag körüli kompetenciaeredményű nyolcadikosok kerülnek. A roma fiatalok

9. ábra. 2006. őszi továbbtanulási esélyek, iskolatípus szerint és a 8. évfolyamos olvasás-szövegértési kompetenciateszt-eredmények függvényében – társadalmi és etnikai csoportonkénti nemparametrikus regressziók

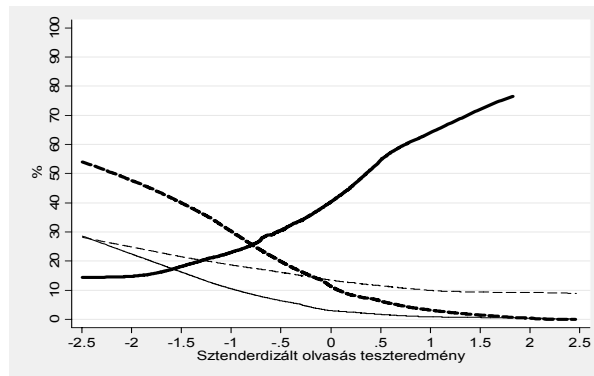

Megjegyzés: Az ábrán nem szerepelnek azok a tanulók, akik $\pm 2,5$ szórással átlag alatt, illetve átlag felett teljesítettek.

Jelölések: Folytonos, vastag vonal: Nem roma tanulók; Szaggatott, vastag vonal: Roma tanulók; Folytonos, vékony vonal: Nem roma tanulók, iskolázatlan szülők (0–8 osztály); Szaggatott, vékony vonal: Roma tanulók, iskolázatlan szülők (0–8 osztály).

szakközépiskolai továbbtanulási valószínűsége ezzel szemben az átlag fölötti tesztartományban is folyamatosan nő. A legjobb eredményű roma tanulók domináns továbbtanulási iránya a szakközépiskola, míg a legjobb eredményű nem roma tanulóké a gimnázium. Az igazán jó kompetenciaeredményű roma fiatalok inkább tanulnak tovább szakközépiskolában, mint gimnáziumban: a +1 szórásegységhez tartozó teszteredményénél a roma tanulók 53%-a megy szakközépiskolába, és 38%-a megy gimnáziumba. Nem roma fiatalok esetén ugyanezek az arányok 30, illetve 67%. *A gimnáziumi távolság a legjobb képességűek esetén csaknem 30%!*

10. ábra. Milyen valószínűséggel morzsolódnak le, ismételnék évet, illetve váltanak magasabb vagy alacsonyabb iskolatípusra a 2006 és 2009 közötti évek során a tanulók a 8. évfolyamon elért olvasás-szövegértési kompetenciateszt-eredményeiktől függően?
– teljes minta, nemparametrikus regressziók

Megjegyzés: Az ábrán nem szerepelnek azok a tanulók, akik ± 2.5 szórásegységgel átlag alatt, illetve átlag felett teljesítettek.

Jelölések: Folytonos, vékony vonal: Nappali tagozatról kikerült az iskolából (lemorzsolódott): 7. táblázat (7) sor.

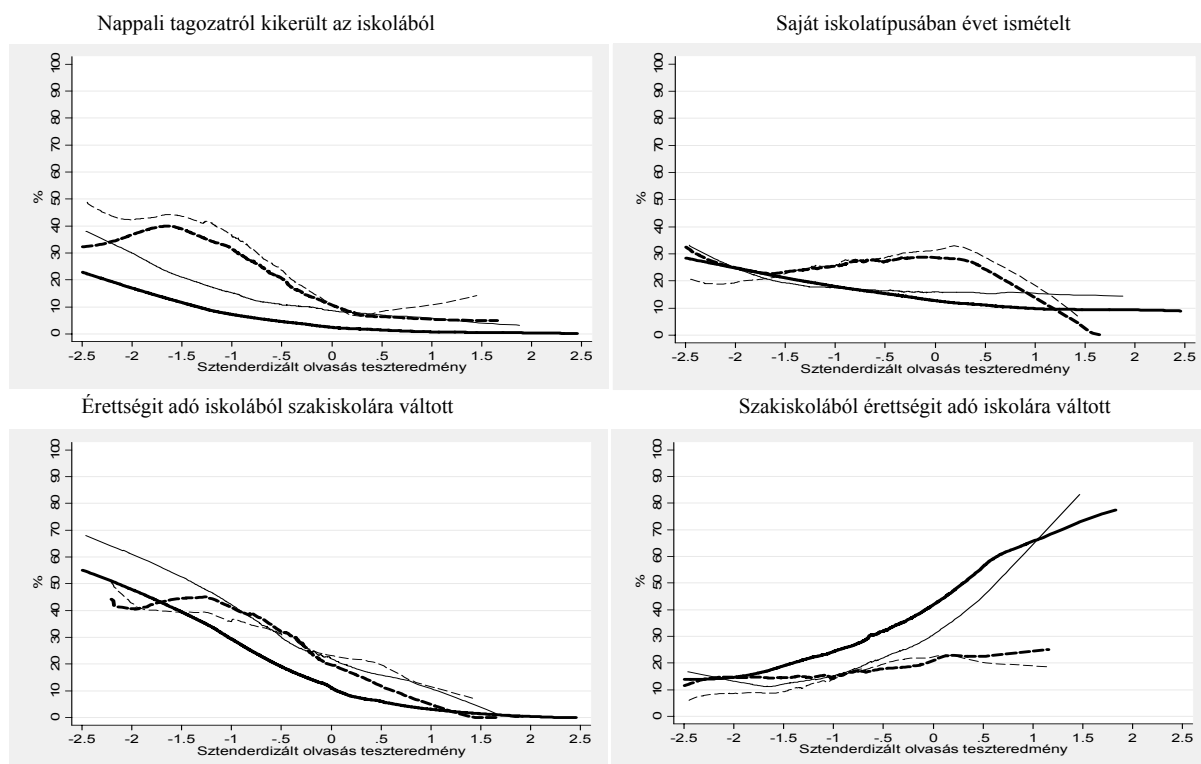
Szagatott, vékony vonal: Saját iskolatípusában évfolyamot ismételt: 7. táblázat (2) sor.

Szagatott, vastag vonal: Érettségit adó iskolatípusból szakiskolára váltott: 7. táblázat (3) sor.

Folytonos, vastag vonal: Szakiskolából érettségit adó iskolatípusra váltott: 7. táblázat (4) sor.

A 10. ábra a vizsgált tanulói népesség egészére, a 11. ábra társadalmi csoportonként megbontva mutatja a 2006. őszi középiskolai beiratkozások és a 2009. őszi állapotok közötti sorsdöntő változások – a lemorzsolódás, a saját iskolatípuson belüli évismétlés, az érettségit adó iskolatípusból szakiskolára, illetve a szakiskolából érettségit adó iskolatípusra váltás – valószínűségeinek alakulását a 8. évfolyamos olvasási-szövegértési teszteredmények függvényében.

11. ábra. Milyen valószínűséggel morzsolódnak le, ismételnék évet, illetve váltanak magasabb vagy alacsonyabb iskolatípusra a 2006 és 2009 közötti évek során a tanulók a 8. évfolyamon elért olvasás-szövegértési kompetenciateszt-eredményeiktől függően?
– társadalmi és etnikai csoportonkénti nemparametrikus regressziók

Megjegyzés: Az ábrán nem szerepelnek azok a tanulók, akik ± 2.5 szórásegységgel átlag alatt, illetve átlag felett teljesítettek.

Függőleges tengely: a 7. táblázatban szereplő (7), (2), (3), (4) események feltételes valószínűségei.

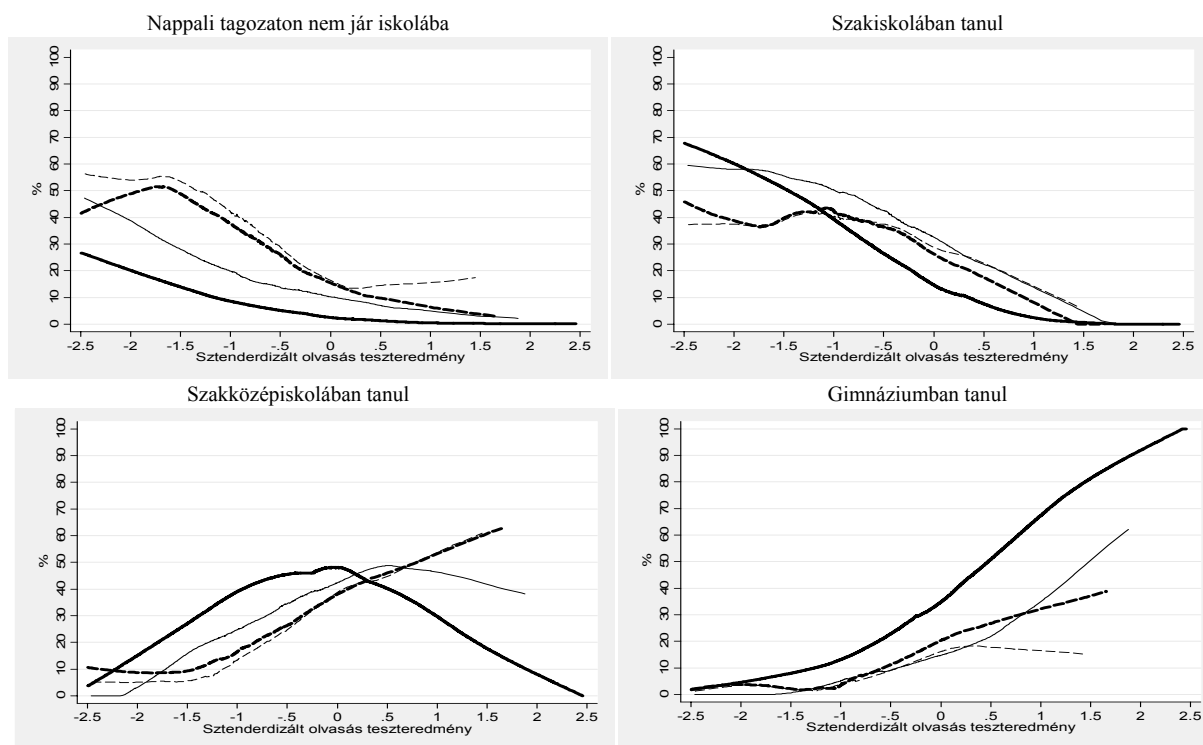
Jelölések: Folytonos, vastag vonal: Nem roma tanulók; Szaggatott, vastag vonal: Roma tanulók; Folytonos, vékony vonal: Nem roma tanulók, iskolázatlan szülők; Szaggatott, vékony vonal: Roma tanulók, iskolázatlan szülők.

Ami a kohorsz egészét illeti (lásd 10. ábra), az alacsony ($-2,5$ és $-0,5$ szórásegység közé eső) teszteredmények tartományában az általános iskola végére elért alapkészségek szintje erősen meghatározza a nappali tagozatos képzésből való *lemorzsolódás* esélyeit. A teszteredmények és a lemorzsolódás közti inverz összefüggés ebben a tartományban gyakorlatilag lineáris, és a szóban forgó grádiens meredeksége igen nagy: szórásegységenként 11–12%! A $-1,5$ szórásegységhez tartozó készszégszinten, illetve az alatt teljesítő diákok *legalább* 15%-os eséllyel szelektálódnak ki az iskolarendszereből (ennek a diákpulációnak a részaránya a teljes mintában kb. 13%). Az átlag fölötti szövegértési tartományban a lemorzsolódás esélye gyakorlatilag elhanyagolható. Nem ez a helyzet az *évisméltésekkel*. A legjobb képességűek esetében is legalább 10%-nyi bukás-évisméltési aránnyal kell számolnunk, s ez az arány, noha lassan, de monoton módon emelkedik, amint a teszteredmények romlanak. A *különböző szintű iskolatípusok közti pályakorrekciókat* teljesen egyértelműen a bemenetkori teszteredmények szabályozzák: a jó nyolcadikos teszteredményű szakiskolások nagy arányban váltanak át a középiskola éveiben gimnáziumra vagy szakközépiskolára (minél jobbak voltak a bemeneti eredmények, annál inkább), az érettségit adó intézményekben kezdő, gyenge szövegértésű diákok pedig nagy arányban váltanak át szakiskolai formára (minél rosszabbak voltak a bemeneti eredmények, annál inkább).

A kohorsz egészében érvényesülő átlagos erejű hatások mögött számottevő társadalmi különbségek rejlenek (11. ábra). A nagyon alacsony készszégszintű ($-2,5$ és -1 szórásegység közé eső) roma tanulók¹⁴ *lemorzsolódása* konstans módon magas (35–40%), az iskolázatlan roma szülők hasonlóan gyenge készszégsű gyermekeiére pedig még magasabb (40–50%). A -1 szórásegység fölötti tartományban azután, a teszteredmények javulásától függően folyamatosan csökkennek a roma tanulók lemorzsolódási esélyei. A nem roma csoportokban ezzel szemben azt látjuk, hogy a lemorzsolódás a legrosszabb teszteredményszinten is alacsonyabb, mint a hasonló teszteredményű roma tanulóké, és az iskolarendszereből való kiszorulás kockázata folyamatosan csökken, amint a teszteredmények javulnak. A grádiensek annál meredekebbek, minél jelentősebb társadalmi hátrányokkal rendelkező csoportról beszélünk. Az *évisméltés* kockázata az átlagnál rosszabb szövegértésű roma tanulók csoportjában egy nagyjából állandóan magas (25–30% közötti) szinten mozog, és csak az átlagos szint felett kezd meredeken csökkenni. A nem roma tanulók évisméltési esélyei ezzel szemben a szövegértési teszteredmények javulását követve, a teljes eloszlás mentén folyamatosan csökkennek.

¹⁴ Ez a roma tanulók majdnem 40%-a!

12. ábra. Milyen iskolatípusban tanul 2009 őszén, négy évvel az általános iskola elvégzése után a 8. évfolyamos olvasás-szövegértési kompetenciateszt-eredmények függvényében? – társadalmi és etnikai csoportonkénti nemparametrikus regressziók

Megjegyzés: Az ábrán nem szerepelnek azok a tanulók, akik $\pm 2,5$ szórásegységgel átlag alatt, illetve átlag felett teljesítettek.

Jelölések: Folytonos, vastag vonal: Nem roma tanulók; Szaggatott, vastag vonal: Roma tanulók; Folytonos, vékony vonal: Nem roma tanulók, iskolázatlan szülők (0–8 osztály); Szaggatott, vékony vonal: Roma tanulók, iskolázatlan szülők (0–8 osztály).

A középiskolás évek során – mint a *10. ábra* alapján láthattuk – igen gyakori pályamódosításokra került sor, és azt is láttuk, hogy a lefelé vagy felfelé mobil diákok többsége olyan, aki a nyolc osztály elvégzése után (teszteredményei tanúsága szerint) nem jól mérte fel jövőbeli kilátásait. Azok a viszonylag gyenge képességű (–0,5 szórásesség alatti szöveg-értésű) tanulók, akik érettségit adó iskolákban kezdtek, 20–50%-ban kényszerültek rá, hogy lemondva az érettségről, szakiskolában folytassák tanulmányaikat. Azok a viszonylag jobb képességű (+0,5 szórásesség feletti szövegértésű) tanulók, akik szakiskolákban kezdtek, 50–75%-ban váltottak át szakiskoláról érettségit vagy érettségit is adó képzésre.

A különböző társadalmi csoportokhoz tartozó szakközépiskolások és gimnazisták lefelé (szakiskolába) irányuló pályamódosításának esélyei, kompetenciaeredményektől függő trendjüket tekintve (lásd *11. ábra* bal alsó panel) nem nagyon különböznek egymástól, habár a kockázat minden teszteredmény-szinten szisztematikusan nagyobb a hátrányosabb helyzetű társadalmi csoportokban, mint a teljes tanulói állományban. A felfelé irányuló mobilitás trendjei azonban élesen divergálók. Amíg azok a jó képességű (pl. a +0,5 és +1 szórásstartományban levő) roma tanulók, akik valamilyen oknál fogva nem gimnáziumban vagy szakközépiskolában kezdték meg középiskolai pályafutásukat, mindössze 20–25%-os eséllyel korrigálták eredeti, kevésbé ambiciózus döntésüket, és iratkoztak át valamilyen érettségit adó középiskolába, addig ez az arány a hasonló képességtartományban, a nem roma tanulók körében 60–65%. *Az azonos képességszint melletti pozitív pályakorrekció esélye 35–40%-kal kisebb a roma tanulók számára!*

Az iskolai szelekció mintázatairól szóló okfejtésünket a 2009. őszi helyzet ismertetésével zárjuk. *12. ábrán*kon bemutatjuk, hogy az eddig elemzett folyamatok – az általános iskola elvégzése utáni továbbtanulás és a középiskola négy éve alatti események – együttesen milyen eredményre vezettek 2009 őszére. Ez az ábra arról ad számot, hogy milyen eséllyel találjuk a különböző nyolcadikos teszteredményű tanulókat négy évvel az általános elvégzése után a nappali tagozatos iskolarendszeren kívül, illetve a középiskola különböző iskolatípusaiban. A helyzetet társadalmi és etnikai csoportok összehasonlítására alkalmas bontásban mutatjuk be (a teljes mintát jellemző grafikonokat a *Függelék*ben adjuk közre).

Két fontos megfigyelést tehetünk.

1. A teszteredményeknek abban a nagyon alacsony tartományában (a –1 szórásesség alatt), ahol a roma fiatalok több mint 70%-a teljesített, a fiatalok 40–50%-a négy évvel az általános iskola elvégzése után nincs jelen a nappali tagozatos képzésben, s így arra sincs sok esélye, hogy középfokú végzettséget szerezzen. A középiskolai kudarc – úgy tűnik – előre be van programozva a sikertelen általános iskolai pályafutásba. Hiába végzi el ma

már a roma tanulók túlnyomó többsége az általános iskolát, és tanul tovább valamilyen középiskolában (zömében szakiskolában), ha az általános iskola nem látta el őket az alapkészségeknek azzal a minimumával, amely elegendő lenne arra, hogy sikerrel vegyék a középiskola akadályait.

2. Jelentős különbségeket találunk a másik póluson, a jó (az átlagnál egyharmad szórás egységgel jobb¹⁵) készségi szintű tanulók esetében is. Ezek a tanulók (romák és nem romák egyaránt) átlagosan a +1 szórás egység közelében teljesítenek.¹⁶ A roma tanulók 8,5%-a, a nem roma tanulók 40,5%-a esik ebbe a kategóriába. Ha valaki a szívén viseli a tehetséges hátrányos helyzetű és/vagy roma fiatalok sorsát, és azt gondolja, hogy a roma társadalom felemelkedésének egyik feltétele az, hogy kinevelődjön egy roma értelmiség, akkor nyilván különös gondot kell fordítania arra, hogy a roma fiatalság legjobb képességű tagjai minél nagyobb arányban juthassanak be az egyetemekre. Ez az esetek jó részében anyagi kérdés is, hiszen a szegényebb családok kevésbé engedhetik meg maguknak, hogy fiataljaik az érettségi után a keresetükkel ne járuljanak hozzá a család megélhetéséhez, sőt még az ő iskoláztatásuk jelentsen komoly anyagi terhet a családjuknak további négy-öt évig.

Az Életpálya-felmérés egyedülálló lehetőséget ad arra, hogy a középiskola negyedik évében járó jó képességű (többségében 12., kisebb részben 11. évfolyamra járó¹⁷) roma és nem roma diákok 2009. őszi iskolarendszerbeli helyét elemezve, az egyetemi továbbtanulás esélyeit latolgassuk. Hogy itt komoly problémák vannak, az a 12. ábráról is sejthető, a 8. táblázatban azonban a szóban forgó készségtartomány egészére, explicit formában is bemutatjuk, hogy milyen jelentős mértékű e tekintetben is a roma tanulók lemaradása.

Ha a valósághoz közeli egyetemi bejutási esélyeket vesszük alapul – mondjuk 80%-nyi esélyt a gimnáziumban és 40%-nyi esélyt a szakközépiskolában érettségizett tanulók esetében –, és ezt az adatot egységesen rávetítjük mindkét részpopulációra, akkor ez az egyszerű számítás azt hozza ki, hogy míg a jó képességű, érettségizett nem roma tanulóknak várhatóan 64%-a jut majd el egyetemre, addig a *hasonlóan jó képességű* roma tanulóknak csak

¹⁵ Mivel az olvasás-szövegértési teszt átlaga a teljes mintában $-0,08$ értéknél van, így azok, akik az átlagnál legalább egyharmad szórás egységgel jobbak a $+0,25$ szórás egység fölött teljesítenek.

¹⁶ Kis o -val jelölve az olvasás-szövegértési teszt változóját, r -rel pedig a roma tanulókat megkülönböztető $(0,1)$ változót, a jó képességű roma tanulók átlagos szövegértési teszteredménye $(E(o|r=1 \& o \geq 0,25) = 0,92)$ gyakorlatilag nem különbözik a nem roma tanulókéitól $(E(o|r=0 \& o \geq 0,25) = 0,96)$.

¹⁷ Az érettségit adó középiskolába járó, jó képességű roma és nem roma fiatalok alig különböznek abban egymástól, hogy hányad részük jár 2009 őszén még csak 11. évfolyamra. A roma fiatalok 15, a nem roma fiatalok 11%-a ilyen.

alig több mint 40%-a.¹⁸ Ha figyelembe vesszük, hogy a szóban forgó készsége szinten teljesítő roma tanulók abszolút száma nagyjából 1000 fő¹⁹ lehet (miközben a hasonló teszteredményű nem roma tanulók száma több mint 40 ezer), akkor ez 400 roma fiatal felsőfokú továbbtanulását jelenti a korosztályból (szemben a csaknem 25 ezres nem roma tömeggel), amely körülbelül 250 fővel (60%-kal) magasabb lehetne, 135 ha ezek a tanulók a hasonlóan jó képességű, nem roma társaikkal megegyező középiskolai pályát futnák be. E beszámolóknak nem feladata az, hogy mélységében elemezze a tehetséges fiatalok középiskolai továbbtanulási irányát és esetleges lemorzsolódásuk okait. Nem vállalkozhat a hátrányos helyzetű és/vagy roma tanulók közül a jó képességűek tehetséggondozására hivatott középiskolai ösztöndíj- és mentorprogramok hatásosságának elemzésére sem. Elgondolkodtató azonban az, hogy a magyar társadalompolitika nem képes arra, hogy a társadalom leghátrányosabb helyzetű csoportjából egyetemre juttasson érettségizett évfolyamonként körülbelül még 250 roma fiatal, akiknek képességeik alapján ott lenne a helyük.

8. táblázat. *Hova járnak 2009 őszén az átlagnál legalább egyharmad szórásegységgel jobb szövegértési készségű roma, illetve nem roma tanulók?*

A tanulók etnikai hovatartozása	Kimaradtak az iskolából	Szakiskolába járnak	Szakközépiskolába járnak	Gimnáziumba járnak	Összesen
Roma	11	10	55	24	100
Nem roma	1	3	31	65	100

Megjegyzés: Nyolcadikos olvasási-szövegértési teszteredmény $\geq +0,25$; átlagosan az ebben a tartományban teljesítő roma tanulóké = 0,92; a nem roma tanulóké = 0,96. Az érettségit adó iskolákba járó roma tanulók közül 15%, a nem roma tanulók közül 11% jár 12. évfolyamnál alacsonyabb évfolyamba.

¹⁸ Ez a *back-of-the-envelope* becslés a roma tanulók esetében a *legoptimistább forgatókönyvet* veszi alapul. A valóságban inkább arra számíthatunk, hogy a roma fiatalok egyetemi aspirációi lényegesen alacsonyabbak, mint a nem roma fiataloké. Erre utal az a tény is, hogy a 12. évfolyamra járó, 2010-ben érettségiző roma tanulók az Életpálya-felmérés mintájában lényegesen kisebb arányban jelölték meg mindkét érettségit adó iskolatípusban az egyetemi továbbtanulási célt, mint az érettségi előtt álló nem roma fiatalok (gimnazista nem roma tanulók: 86%, roma tanulók: 64%, szakközépiskolás nem roma tanulók: 42%, roma tanulók: 25%).

¹⁹ A jó szövegértési készségű roma tanulóakra kapott 8,5%-ot a 2. táblázatban szereplő teljeskörűsített adatra (8700 főre) vetítve, 740 főt kapunk. Ha becslésünket, az összetétel változtatlanóságának feltételezése mellett, a 7,8%-nyi roma tanuló arány helyett a reálisabbnak tűnő 11% alapján számoljuk ki, akkor az abszolút szám nagyjából 1000 fő lesz ($740 * (11 / 7,8) = 1043$). Ha a teljeskörűsített becslést leszűkítjük arra a részre, amely a szóban forgó képességtartományból érettségit adó iskolába járt 2009-ben (79%), akkor ez a szám alig haladja meg a 800 főt.

8. Összegzés

Tanulmányunk a szakirodalomban elsőként számolt be a magyar középiskolai rendszer működéséről egy teljes nyolcadikos évfolyam középiskolai pályafutását követő, esetszámát tekintve nagy, reprezentatív mintán. A pályakövetésre kiválasztott évfolyam 2006 nyarán fejezte be az általános iskolát, és a legutolsó (2009. őszi) megfigyelésünk szerint, optimális esetben a középiskola 12. évfolyamán tanult. Az eddigi adatfelvételi hullámok tanúsága szerint az induló évfolyamnak csak a háromnegyede van ezen a folyamatos előrehaladást biztosító pályán. A tanulók egynegyedével – az érintett alapkör 110 ezer tanulója közül 26-27 ezer tanulóval! – komoly gondok vannak: lemorzsolódtak vagy évismétlődően alacsonyabb évfolyamokon tanulnak. E kudarcos középiskolai életpályák aránytalanul nagy mértékben jellemzik a társadalom hátrányos helyzetű családjaiból érkező diákokat: az iskolázatlan szülők gyermekeit és a roma tanulókat.

Különösen nagy mértékű az iskolai leszakadás a roma tanulók körében, még a hasonlóan alacsony végzettséggel rendelkező, nem roma családok gyermekeihez képest is. E kudarcok háttérben minden bizonnyal ott van a roma szülői generációt aránytalan mértékben sújtó munkanélküliség, szegénység és társadalmi kizártság. Bármilyen legyen is az ok, a következmény nyilvánvaló: a roma népesség *relatív* iskolai lemaradása a rendszerváltás után született új generációkban reprodukálódni látszik. Bár azt még nem tudhatjuk, hogyan fog lezárulni a 2006 nyarán az általános iskolából kilépő korosztály középiskolai pályafutása, az már három és fél tanév adataiból is nyilvánvaló, hogy a folyamatok nagy vesztesei a roma fiatalok lesznek: a középiskolai végzettséget meg nem szerzők aránya körükben a *kilenc-tízszere*sé is lehet annak, mint ami a nem roma többséghez tartozó tanulókat jellemzi majd akkor, amikor – 2011 őszén – a pályakövetésben részt vevő tanulói évjárat *lezárult* középiskolai pályafutásáról teljes képet kapunk. Hasonlóan nagy relatív hátrányokra számíthatunk a munkaerő-piaci érvényesülés szempontjából sikerrel kecsegtető, érettségi adó képzési formákban is: a roma fiatalok körében aligha lesz 2011-re 20–25%-nyinál magasabb az érettségizettek aránya, míg ugyanez az arány a többségi tanulók esetében bizonyára el fogja érni a 70%-ot. Az alacsony iskolázottságú családok²⁰ (roma és nem roma) gyermekeinek – az általános iskolás gyerekállomány legalább 15%-ának²¹ –

²⁰ Ahol egyik szülőnek sincs 8 osztálynál magasabb iskolai végzettsége.

²¹ Az Életpálya-felmérés adatai szerint ennek a népességnek az aránya a 2006-ban 8. évfolyamos tanulók körében 14%. Az ezredforduló után született évjáratokban *ez az arány biztosan magasabb*, hiszen az iskolázatlan szülős családokban az átlagos gyerekszám-csökkenés mértéke

az eredményei közelebb fognak esni a roma tanulók adataihoz, ami évtizedekre előre vetíti a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok tartós állástalanságát, társadalomból való kiszorulását és a magyar társadalom alapvető szétszakíttóságát.

Az Életpálya-felmérés egyik nagy újdonsága, hogy a középiskolai pályafutás minden fontos eseményét – az iskolaválasztást, a lemorzsolódást, az évismétlést, a középiskola-típusok közti pályamódosításokat – össze lehet kötni az általános iskolában megszerzett kompetenciák szintjével. Tanulmányunk talán legfontosabb megállapítása az, hogy a középiskolai kudarcok mélyen összefüggnek az általános iskolában megszerzhető alapkészségek súlyos hiányosságaival. Az országos kompetenciamérések 2006 és 2009 közötti, eddigiekben ismertté vált adataiból – összesítve több mint félmillió általános iskolás tanuló egyéni adataiból – leszűrhető egyöntetű tapasztalatok alapján nyilvánvaló: az általános iskola nyolc osztálya a tanulók 20-25%-át nem látja el a középiskola elvégzéséhez szükséges – olvasás-szövegértési, matematikai-logikai – alapkészségek minimális szintjével, és ezzel minden születési évjáratból több tízezernyi fiatal számára szinte előre beprogramozza a középiskolai pályafutás és a felnőtt élet kudarcait. A középiskola sikere igen jelentős mértékben az általános iskolán és az azt megelőző éveken (az óvodai éveken) múlik²². A magyar közoktatás nem készült föl rá, hogy a felnőtt társadalom alsó negyedét sújtó iskolázatlanság és erőforráshiány következő generációt érintő következményeit konstruktív módon kezelni tudja, és jelenlegi állapotában nem is képes rá, hogy ezekkel a súlyos problémákkal megbirkózzon. A harmadik évezred nagy kihívása, hogy a magyar közoktatás – felzárkózva a skandináv, a japán, a dél-koreai, a tajvani, a szingapúri, az ausztrál iskolákhoz és a világ más haladó iskolarendszereihez – meg tudja-e tenni ezt a lépést. Húsz évvel a rendszerváltás után ideje, hogy ebbe a munkába belefogjunk.

kisebb, mint a társadalom többi rétegében, ami az arányt fölfelé mozdítja el. Ez a – becslésünk szerint minimum – 15%-nyi réteg, az Életpálya-felmérés teljeskörűsített adatait alapul véve, nagyjából fele-fele részben roma és nem roma gyerekekből áll.

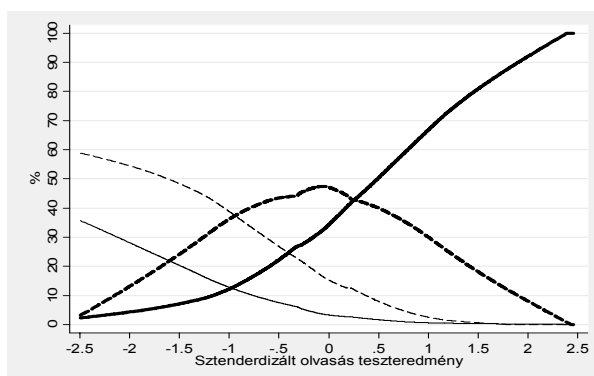
²² Ezzel természetesen a legkevésbé sem szeretnénk felmenteni a középiskolákat az alól a felelősség alól, hogy a maximálisat próbálják kihozni a hozzájuk járó tanulókból. Ha gyenge alapkészségekkel érkeznek sokan az iskolájukba, akkor azokból. Noha a visszajelzés a gyengén teljesítő tanulók általános iskoláiba helyes és jogos, ez nem lehet indok valamiféle pedagógiai fatalizmusra („ezekkel a gyerekekkel már nem lehet mit kezdeni”). Az alapkészségek tekintetében súlyos lemaradásokkal küszködő középiskolai tanulók iskoláinak legfontosabb feladata – megítélésünk szerint – éppen az, hogy a megfelelő pedagógiai eszközökkel megpróbálják ezt a lemaradást az elviselhető mértékre csökkenteni.

IRODALOM

- Havas G. – Kemény I. – Liskó I. 2002: Cigány gyerekek az általános iskolában. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Kemény I. – Janky B. – Lengyel G. 2004: A magyarországi cigányság 1971–2003. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kertesi G. – Kézdi G. 2005: A foglalkoztatási válság gyermekei. Roma fiatalok középiskolai továbbtanulása az elhúzódó foglalkoztatási válság idején. In: Kertesi G.: A társadalom peremén. Budapest: Osiris.
- Kertesi G. – Kézdi G. 2007: Children of the post-communist transition. age at the time of the parents' job loss and dropping out of secondary school. *The Berkeley Electronic Journal of Economic Analysis and Policy*, vol. 7. issue 2 (Contributions), Article 8.
- Kertesi G. – Kézdi G. 2010: The Roma – non Roma test score gap in Hungary. Kézirat.
- Kézdi G. – Varga J. 2007: Téveszmék és álterápiák. *Figyelő*, 2007. január 11.
- Kézdi G. – Köllő J. – Varga J. 2008: Az érettségit nem adó szakképzés válságtünetei. In: Fazekas K. – Köllő J. szerk.: *Munkaerő-piaci tükör 2008*. Budapest: MTA KTI és OFA.
- Köllő J. 2009: A pálya szélén. Iskolázatlan munkanélküliek a poszt-szocialista gazdaságban. Budapest: Osiris.
- Liskó I. 2002: Cigány tanulók a középfokú iskolákban. *Kutatás közben sorozat*, 234. kötet, Budapest: Oktatókutató Intézet.
- Liskó I. 2005: A roma tanulók középiskolai továbbtanulása. *Kutatás közben sorozat*, 268. kötet, Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet.
- Phillips, M. – J. Crouse – J. Ralph 1998: Does the black-white test score gap widen after children enter school? In: Jencks, Ch. – Ph. Meredith eds.: *The black-white test score gap*. Washington: Brookings Institution Press.

Függelék

F1. ábra. Milyen iskolatípusban tanul 2009 őszén, négy évvel az általános iskola elvégzése után a 8. évfolyamos olvasási-szövegértési kompetenciateszt-eredmények függvényében? – teljes minta, nemparametrikus regressziók

Megjegyzés: Az ábrán nem szerepelnek azok a tanulók, akik $\pm 2,5$ szórásegységgel átlag alatt, illetve átlag felett teljesítettek.

Jelölések: Folytonos, vékony vonal: Nappali tagozaton nem jár iskolába;

Szaggatott, vékony vonal: Szakiskolában tanul;

Szaggatott, vastag vonal: Szakközépiskolában tanul;

Folytonos, vastag vonal: Gimnáziumban tanul.